

G75-13

1996

საქართველოს
აკადემიის
ბიბლიოთეკა

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
THE GEORGIAN ACADEMY OF SCIENCES
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ

ა ი ბ გ ე

PROCEEDINGS

ИЗВЕСТИЯ

საქართველოს სსრ-ის
ECONOMIC SERIES
СЕРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

ტომი
VOLUME
TOM

4

1996

N 3-4

თბილისი * TBILISI * ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეჯის

ვ. პაპავა (მთავარი რედაქტორი), ვ. ადვაძე, გ. ადეიშვილი, თ. ბერიძე (სწავლული მდივანი), ზ. გიორგაძე, ა. გუნია, ა. კურატაშვილი, ი. მესხია, რ. შითაიშვილი, ნ. პაიჭაძე, ა. ხილაგაძე, თ. ჩიკვაიძე, დ. ჩიქავა, გ. წერეთელი (მთავარი რედაქტორის მოადგილე), ზ. ხასია, მ. ჭიბუტი

პასუხისმგებელი მდივანი ი. დემირხანოვა

EDITORIAL BOARD

V.Papava (Editor-in-Chief), V.Advazde, G.Adeishvili, T.Beridze (Scientific Secretary), L.Chikava, T.Chikvaizde, M.Djibouti, H.Giorgadze, A.Gunia, B.Khasia, A.Kuratashvili, Y.Meskha, R.Mitaishvili, N.Paichadze, A.Silagadze, G.Tsereteli (Deputy Editor-in-Chief)

Executive Secretary I.Demirkhanova

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

В.Г.Папавა (главный редактор), В.С.Адвалдзе, Г.Г.Адеишвили, Т.А.Беридзе (ученый секретарь), Г.Г.Гиоргадзе, А.Л.Гуния, М.Ч.Джибути, А.А.Кураташвили, Я.Е.Месхия, Р.Л.Митаншвили, Н.Н.Пайчадзе, А.Н.Силагадзе, Б.А.Хасия, Г.Ш.Церетели (зам. главного редактора), Л.Л.Чикава, Т.Н.Чикваидзе

Ответственный секретарь И.С.Демирханова

380007, თბილისი, კიკოძის 14, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი
ტელ. 99-68-53, 99-07-02, ფაქსი: 99-83-89

P.Gugushvili Institute
of Economics, The Georgian
Academy of Sciences,
14, Kikodze street,
Tbilisi, 380007,
Republic of Georgia
tel: (8832)996-853,(8832)990-702
Fax: (8832)998-389

Республика Грузия
380007, Тбилиси,
ул.Кикодзе, 14
Институт Экономики
им. П. Гугушвили АН Грузии
тел: (8832) 99-68-53, (8832) 99-07-02
факс: (8832) 99-83-89

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
 THE GEORGIAN ACADEMY OF SCIENCES
 АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ

ა ა ს ბ ე

PROCEEDINGS
 ИЗВЕСТИЯ

ეკონომიკის სერია

ECONOMIC SERIES

СЕРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ

ტომი 4, № 3-4

VOLUME 4, N 3-4

ТОМ 4, № 3-4

ჟურნალი დაარსდა 1992 წლის ოქტომბერში
 The journal is established in October, 1992
 Журнал основан в октябре 1992 года

გამოდის წელიწადში 4-ჯერ
 The journal is published 4 times a year
 Выходит 4 раза в год

თბილისი "მეცნიერება"
 TBILISI "METSNIEREBA"
 ТБИЛИСИ "МЕЦНИЕРЕБА"
 1996

შინაარსი

მეხია იაკობ	
მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სამეურნეო რეფორმების სრულყოფის საკითხები საქართველოში	67
ასათიანი როზეტა	
საზოგადოებრივი სექტორი საბაზრო ეკონომიკაში	78
ო'ბრაიენი ჯონ კონვეი	
სოციალ-ეკონომისტი თანამედროვე დილემის წინაშე: ეთიკური ფასეულობანი თუ ტექნოლოგიური წესრიგი	87
ცირამუა ედუარდ	
სამეურნეო საქმიანობის ეკონომიკური ანალიზის სწავლების მეთოდის სრულყოფის საკითხები	98
წესები ავტორთათვის	104

CONTENTS

Meskhia Jakob	
Problems of Macroeconomic Stabilization and Improvement of Economic Reforms in Georgia	67
Asatiani Rozetta	
Public Sector of the Market Economy	78
O'Brien John Conway	
The Social Economist on the Modern Dilemma: Ethical Dwarfs and Nuclear Giants	87
Tsiramua Eduard	
Some Problems of Improving the Methods of Economic Analysis Teaching in Economic Business	98
Instruction to Authors	104

СОДЕРЖАНИЕ

Мехия Яков	
Вопросы макроэкономической стабилизации и совершенствования хозяйственных реформ в Грузии	67
Асатяни Розетта	
Общественный сектор в рыночной экономике	78
О'Брайен Джон Конвей	
Социал-экономист перед современной дилеммой: этические ценности или технологический порядок	87
Цирамуа Эдуард	
Вопросы совершенствования методики преподавания экономического анализа хозяйственной деятельности	98
Правила для авторов	104

მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სამეურნეო რეფორმების სრულყოფის საკითხები საქართველოში

მეხნია ოპო
თბილისი, 380091
თემქა, XI მ/რ, I კვ.
ფინანსების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი
შემოვიდა 1996 წლის 25 დეკემბერს

20/13

რეზიუმე: საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდგომ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ტრანსფორმაციაში შეინიშნება ორი უკმაძინეთისაგან რადიკალურად განსხვავებული პერიოდი. პირველი პერიოდი მოიცავს 1991-1994 წლებს, როდესაც ეკონომიკურ რეფორმას არ ჰქონდა მიზნობრივი, სისტემური მიმართულება. რაც გახდა ეკონომიკის მოშლის ერთერთი მიზეზი. მეორე პერიოდი - 1994 წლიდან დღემდე, როდესაც რეფორმამ საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების ჩარევის გზით მიიღო უფრო მოწესრიგებული ხასიათი და მოგვეცა გარკვეული პოზიტიური შედეგები. ამასთან დღეს რეალიზებულმა რეორმატორულმა მოდელებმა თანდათანობით ამოწურა თავის შესაძლებლობები და იგი უკვე ვერ ითვალისწინებს საქართველოს სპეციფიკურ მახასიათებლებს, რის შედეგადაც წარმოიქმნება მისი მოცულობის აუცილებლობა. ამ მიზნით შემოთავაზებულია ეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სამეურნეო რეფორმების ახალი მოდელი რომელიც გასწავლის "შოკური თერაპიის" მეთოდის უფრო ფრთხილ გამოყენებას და მის მაქსიმალურ მისადაგებას საქართველოს სპეციფიკური პირობებისადმი, სახელმწიფოს როლის გაძლიერებას ეკონომიკის მართვაში, ზეარეგულ მკაცრი ფულად-საყრდნით პოლიტიკის გარკვეულ შეზღუდვას, საბიუჯეტო-საგადასახადო და საბაიო პოლიტიკის ტრანსფორმაციას დაბეგრის დიფერენცირებული მიდგომის შემოღების გზით, საინვესტიციო პოლიტიკის ოპტიმიზაციას, საღირებვო-პოლიტიკური სამუშაოების მეთოდის სრულყოფას და ბრძოლის გაძლიერებას კორუფციისა და მეტრეაფიციის წინააღმდეგ.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა და ეკონომიკური რეფორმების დაწყება დროში ერთმანეთს დაემთხვა. ამას დაემატა ამა ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებისათვის და სამოქალაქო დაპირისპირება სხვადასხვა პოლიტიკურ შეხედულებათა ნიადაგზე. პოლიტიკური და ეკონომიკური უხიზრების ერთდროულად რადიკალურად გარდაქმნამ დიდი სირთულეების წინაშე დააყენა ქვეყანა. ეკონომიკური რეფორმები დაიწყო ჭკობურად, საჭირო მიზნობრივი პროგრამების, სამართლებრივი ბაზის უქონლობისა და მოსახლეობის ფსიქოლოგიური მომზადების გარეშე. სამეურნეო გარდაქმნებს საფუძვლად დაედო ყველაზე მარტივი მოდელი, რომელიც დაფუძნებული იყო ფასების მექანიკურ განთავისუფლებაზე. ასეთი გადაწყვეტილების მიღება პრივატიზაციის დაწყებამდე და ეროვნული ვალუტის შემოღებამდე უპროსპექტო იყო. პოპულისტურ-ლიბერალურ ფონზე გატარებული რეფორმები ძირითადად ემსახურებოდა მმართველი ხელისუფლების პოლიტიკური დივიდენდების მოპოვებას და არა ეკონომიკის აღორძინებას. რეფორმების პირველ ეტაპზე (1991 წლიდან 1994 წლის მეორე ნახევრამდე) სპონტანურად გატარებულმა ლიბერალურმა ფულად-საყრდნით პოლიტიკამ, ბიუჯეტის არამომჭირნეობით ხარკვამ და დაუსაბუთებელმა საგადასახადო პოლიტიკამ მთლიანად მოშალა ქვეყნის ფინანსური სისტემა,

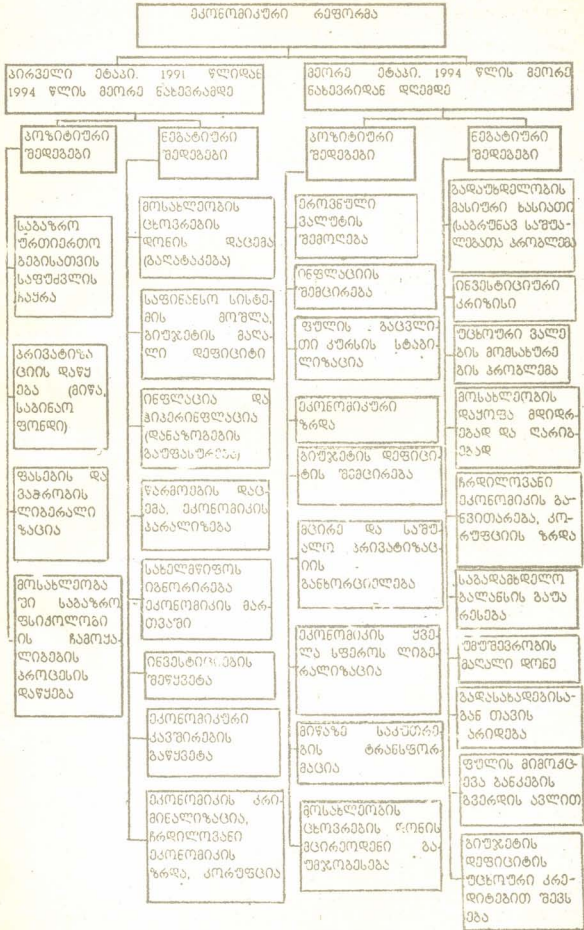
დააჩქარა ინფლაციის ზრდისა და ეკონომიკის დესტაბილიზაციის პროცესი. ნაჩქარევად და მოუშმადებლად ფულის ახალი ერთეულის - კუპონის შემოღებამ კიდევ უფრო გააღრმავა ეკონომიკური კრიზისი.

ეკონომიკური გარდაქმნების მეორე ეტაპზე (1994 წლის მეორე ნახევრიდან დღემდე) საქართველოში შეიქმნა ხელსაყრელი პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური გარემო. ამ პერიოდში მიღებული იქნა ქვეყნის ახალი კონსტიტუცია, ორწლიანი პაუზის შემდეგ დამტკიცდა სახელმწიფო ბიუჯეტი, დამთავრდა ფასების ლიბერალიზაციის პროცესი, აიკრძალა ბიუჯეტის დეფიციტის სუბსიდირება ეროვნული ბანკის შედგავითანი კრედიტებით. შედარებით მოწესრიგდა საგადასახადო სისტემა, განხორციელდა ბანკების აქციონირება, შემოღებულ იქნა ეროვნული ვალუტა, დამთავრდა მცირე და საშუალო პრივატიზაცია, უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც გაიზარდა მოსახლეობის ცხოვრების დონე. ყოველივე ამის შემდეგ გარკვეულ პროგრესი იქნა მიღწეული მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და ეკონომიკური ზრდის საქმეში.

აღნიშნულ ეტაპზე საქართველოში ეკონომიკური რეფორმების ტარდებოდა საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, მსოფლიო ბანკის, ევროგაერთიანების და სხვა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების რეკომენდაციების საფუძველზე. მათი ხელშეწყობით საქართველოს გამოეყო 1.9 მილიარდამდე (აშშ დოლარებში) უცხოური კრედიტი, ტრანსფერტები, გრანტები, ჰუმანიტარული დახმარებები. აღნიშნული სესხი საინვესტიციო სფეროს გვერდის ავლით ძირითადად დაინახა საქონლისა და საბიუჯეტო დეფიციტის დასაფარავად. ამასთანავე, მიუხედავად მაკროეკონომიკურ სფეროში მიღწეული პოზიტიური ძვრებისა, ეკონომიკა ვეღავად კრიზისულ მდგომარეობაში იმყოფება. როგორც პროგნოზები გვიჩვენებენ თუ შენარჩუნებული იქნება ეკონომიკური ზრდის დღევანდელი ტემპები და არ მოხდება რადიკალური გარდატეხა ეკონომიკაში, საქართველოს კრიზისიდან გამოყვანას და ეკონომიკის სრულ აღორძინებას ათეული წლები დასჭირდება. ამასთანავე, როგორც ფაქტორული ანალიზი გვიჩვენებს, რეფორმების მეორე ეტაპზე დღის წესრიგში დადგა მთელი რიგი ახალი პრობლემები, რომლებიც უნელ უნელიან ეკონომიკის აღორძინებასა და სტაბილიზაციას (იხ. სქემა 1). ამიტომ ჩვენი აზრით საჭიროა ამჟამად რეალიზებადი ეკონომიკური რეფორმების მოდელის არსებითი ტრანსფორმაცია და სრულყოფა.

ეკონომიკური რეფორმების ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ მოდელში მთავარი აქცენტო აღებულია მაკროეკონომიკის სტაბილიზაციისა და ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების დაცვაზე. ამ მიზნით საჭიროდ მიგაჩნია მონეტარული მოდელის ("შოკური თერაპიის") ტრანსფორმაცია და საქართველოს ახალი პირობებისათვის მისადაგება, ეკონომიკის მართვაში სახელმწიფოს როლის გაძლიერება, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის შემდგომი სრულყოფა, საბიუჯეტო-საგადასახადი და საბაჟო პოლიტიკის გადასინჯვა, ინვესტიციური პოლიტიკის ოპტიმიზაცია, საადრინცვით-ანალოზურ სამუშაოთა მეთოდის სრულყოფა, კორუფციისა და მეკრთამეობასთან ბრძოლის გაძლიერება და ა. შ.

უპირველეს ყოვლისა უარი ვთქვათ უცხოური კრედიტების მიღების მიზნით "შოკური თერაპიის" მოდელით ეკონომიკურ გარდაქმნებზე. აღნიშნულმა მოდელმა უკვე თითქმის ამოწურა თავისი შესაძლებლობანი მაკროდონეზე და საჭიროა მისი ტრანსფორმაცია. თანაც, როგორც ცნობილია, მონეტარულ მიდგომას არა აქვს არსებითი შედეგის წერტილი ეკონომიკური პოლიტიკის ისეთ პერსპექტიულ ელემენტებთან როგორცაა სამრეწველო პოლიტიკა, ეროვნული ეკონომიკის პრიორიტეტების განსაზღვრა, სამეცნიერო-ტექნიკური და ინოვაციური პოლიტიკა, რომელთა გარეშე შეუძლებელია დამოუკიდებელი ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინება და ოპტიმალური ფუნქციონირება საქართველოში უცხოური კრედიტების

სქემა 1. ეკონომიკური რეფორმების შედეგები საქართველოში

მოცულობამ ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების კრიტიკულ ზღვარს მიაღწია. ამჟამად ერთობლივი შიდა პროდუქტის წლიური ზრდის უმეტესი ნაწილი ხმარდება კრედიტების მომსახურებას. ასეთ პირობებში ახალი კრედიტები არა თუ შეანელებს დღევანდელი მოსახლეობის ცხოვრების დონის ზრდას, არამედ მძიმე ტვირთად დააწევა მომავალ თაობას, რადგან გადაუხდელობის პრობლემის გამო ფინანსური სანქციები თანდათან მატულობს და გადახდის ვადები დროში იწელება. გამომდინარე ზემოაღნიშნულიდან რეფორმების ახალ მოდელში უნდა იქნეს ჩადებული უცხოური კრედიტების მოზიდვის შეზღუდვის კონცეფცია და მისი აღება უნდა მოხდეს მხოლოდ და მხოლოდ სამამულო ინვესტიციებში ჩადების მიზნით. ამ მხრივ პოზიტიური ნაბიჯი იქნა გადადგმული 1997 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტში, სადაც საქართველოს მთავრობის ახალი სახელმწიფო ვალის ზღვრული მოცულობა განისაზღვრა 200 მილიონი ლარის, მათ შორის საგარეო ვალის - 102 მილიონი. ლარის მოცულობით, თუმცა ჩვენის აზრით, აღნიშნული რიცხვი საჭირო დასაბუთებას და არგუმენტირებას საჭიროებს. ქვეყნის წინაშე მდგარი გადაუხდელობის პრობლემა, არ იძლევა საშუალებას საქართველომ ახალ-ახალი კრედიტები აიღოს უცხოეთის საფინანსო ორგანიზაციებიდან და ქვეყნებიდან. ამჟამად ისიც მიუთითებს, რომ თურქეთის 50 მილიონიანი კრედიტი, რომლის გადახდის ვადა უკვე ამოიწურა, დღესათვის 10%-თაც კი არაა დაფარული და საფინანსო სანქციები აღებული ვალის მოცულობას უახლოვს დროში გაორგევებს, თუ რაღაც რადიკალური ღონისძიებები არ იქნა ამ მიმართულებით განხორციელებული. დღევანდელი ხელისუფლება ვალდებულია ქვეყნის წინაშე მდგარი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტაში ეძებოს საკუთარი (საშინაო) რეზერვები და არ დაუშვას მომავალი თაობის ხარჯზე საღვინო, მეორეხარისხოვან ღონისძიებებზე უცხოური კრედიტების მოზიდვის წლიური განაგარიშებით საქართველომ უცხოური კრედიტების მოზიდვის წლიური მოცულობა უნდა შეზღუდოს 40-50 მილიონ ლარამდე, წინააღმდეგ შემთხვევაში მოსალოდნელია ვალების სპირალისებრი დახვევა და მათი გათანაბრება ქვეყნის წლიურ ერთობლივ შიდა პროდუქტთან, რაც ახალი კრიზისის მომასწავებელია.

მეორე, მონეტარული მოდელი მაქსიმალურად ზღუდავს სახელმწიფოს მონაწილეობას ეკონომიკის მართვაში, რაც ნაკლებად ეფექტურია პოსტსოციალისტური ქვეყნებისათვის და მათ შორის საქართველოსათვის. მსოფლიოში მსოფლიან-თქმული მეცნიერები, ნობელის პრემიის ლაურეატები: ლორენს კლინი, ვასილ ლეონტიევი, ჯიმს ტრინინ და სხვები მიუთითებენ, რომ სახელმწიფოს ჩაურევლობის პოლიტიკამ (ეკონომიკაში - მ.), რომელიც არის "მოკური თერაპიის" შემადგენელი ნაწილი, არ გამართლდა ... სახელმწიფომ უნდა აიღოს საკუთარ თავზე ძირითადი როლი ეკონომიკაში ..." [1]. ამიტომაცაა, რომ მსოფლიოს წამყვან საბაზრო ქვეყნებში შენარჩუნებულია სახელმწიფოს როლი ეკონომიკაში და იგი თანდათან კიდევ უფრო იზრდება. შემობრუნება კერძო სექტორში მოდელისაკენ არაა შემთხვევითი, პრაქტიკამ დადასტურა, რომ სახელმწიფოს ჩარევის გარეშე ეკონომიკური ზრდის მიღწევა და კრიზისის დაძლევა შეუძლებელია. ამის ნათელი მაგალითებია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნები, რომლებმაც მონეტარული მოდელის გერდის ავლით ეკონომიკურ სისწრაფეს მიღწიეს. საქართველოში ეკონომიკის რეგულირებაში სახელმწიფოს როლის გაძლიერების მიზნით, ჩვენის აზრით, უპირველეს ყოვლისა საჭიროა ინდიკატორი გეგმების შედგენა, როგორც მთელი ქვეყნის მასშტაბით, ასევე რეგიონულ კრილში (მხარეები, ქალაქები, რაიონები, დაბები, სოფლები). ამისთანავე სახელმწიფომ თავისი საკუთრების ფარგლებში დაბები, სოფლები). ამისთანავე სახელმწიფომ თავისი საკუთრების ფარგლებში უზრუნველყოს სტრატეგიული დარგების და საკომუნიკაციო სისტემების მართვა, ხელშეკრულებების და კონტრაქტების დადება უცხოეთის ქვეყნებთან, სამართლებრივ

ბრივი ბაზის შექმნა, საჭიროების შემთხვევაში ეკონომიკურთან ერთად მართვის აღმინისტრაციული მეთოდების გამოყენება.

მესამე, მონეტარული მოდელის ერთ-ერთი მთავარი მოთხოვნაა მიმოცევაში არსებული ფულის მასის მაქსიმალური შეზღუდვა, რაც უთუოდ ეფექტურია მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პოზიტივიდან, მაგრამ მისი შენარჩუნება ხანგრძლივი პერიოდისათვის წინააღმდეგობაში მოდის მიკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოთხოვნებთან. რეფორმების მიმდინარე ეტაპზე საქართველოში გატარებულ მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის შედეგად მიმოცევაში არსებული ფულის მასა მეტისმეტად შეეკუმშული აღმოჩნდა. ბოლო ორ წელიწადში დაფიქსირებულია ერთობლივი შიდა პროდუქტის ზრდის უფრო მაღალი ტემპი, მიმოცევაში გაშვებული ფულის მასის ზრდის ტემპთან შედარებით, ამასთან ერთად ფულის გაჭირვებას ხელს უწყობს ისიც, რომ არაა დაცული ოპტიმალური თანაფარდობა ფულის მასის მოცულობასა და ერთობლივი შიდა პროდუქტის სიდიდეს შორის. ჩვენი შიახლობებით განაგარიშებით, საქართველოში ფულის მასის ხვედრითი წილი ერთობლივი შიდა პროდუქტში არ აღემატება 6-8 პროცენტს, მაშინ როდესაც საერთაშორისო სტანდარტებით იგი უნდა შეადგენდეს 60-70 პროცენტს. ფულის მასის ხელოვნური შეკუმშვა და ეკონომიკის დემონეტარიზაცია ინფლაციის შემცირების პარალელურად იწვევს გადაუხადელობის კრიზისს, გადასახადების აკრეფის სირთულეს, შეფერხებებს ხელფასის გაცემაში, ბარტერულ ურთიერთობათა განვითარებას, ინვესტიციურ კრიზისს, კრედიტებზე მაღალი საპროცენტო განაკვეთის ფორმირებას და ა.შ. ჩვენის აზრით, დადგა დრო საქართველოში ზედმეტად მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა შეიცვალოს ზომიერად მკაცრი პოლიტიკა, რისთვისაც საჭიროა მიმოცევაში ფულის მასის დამატებით გამოშვებზე ერთობლივი შიდა პროდუქტის მოცულობის ზრდის შესაბამისად.

მეოთხე, მონეტარული მოდელი ითვალისწინებს მკაცრ საბიუჯეტო და საგადასახადო პოლიტიკის გატარებას, რაც არის რეალური ფაქტორი ქვეყნის მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის, მაგრამ არათავსებადია მიკროეკონომიკის სტაბილიზაციის მოთხოვნებთან. ჩვენის აზრით, საქართველოს საბიუჯეტო-საგადასახადო პოლიტიკა გარკვეულ კორექტირებას საჭიროებს. დღეისათვის მოქმედი საგადასახადო სისტემა ორი მიმართულებით უნდა იქნეს სრულყოფილი. პირველი - საჭიროა არა საგადასახადო განაკვეთების გადიდება, არამედ უნდა გაფართოვდეს დაბეგრის ბაზა. საქართველოს ერთობლივი შიდა პროდუქტთან თანაფარდობაში საგადასახადო შემოსულობანი შეადგენენ 6-8 პროცენტს, მაშინ როდესაც ცივილიზებულ ქვეყანაში იგი მერყეობს 30-დან 50 პროცენტამდე. საგადასახადო შემოსულობათა სიმცირე ძირითადად გამოწვეულია ქვეყანაში კომინალური ეკონომიკის (შემოსავლის გადამაღვა, არაფეხიური წარმოება და იმპორტი) მაღალი ხვედრითი წილით. მეორე, საჭიროა იმპორტულ საქონელზე საბაჟო გადასახადების ლიფტინგირება, რადგან დღეისათვის მოქმედი ერთიანი საბაჟო ტარიფები, ჯერ ერთი, ვერ უზრუნველყოფენ ბიუჯეტის შევსებას და მეორეც, საბაჟო სამსახურების კორუმპირებულობის გამო დიდძალი იმპორტული საქონელი საბაჟოს გვერდის ავლით შემოდის და იყიდება დემპინგურ ფასებში. ამ უკანასკნელის გამო სამამულო წარმოების საქონელი არაკონკურენტუნარიანი ხდება და შესაბამისად სუსტდება მეწარმეობრივი აქტივობა. ეროვნული ეკონომიკის უსაფრთხოების დაცვის მიზნით მიზანშეწონილია დაწესდეს მაღალი საბაჟო გადასახადები იმ სახეობის იმპორტირებულ საქონელზე, რომლის ანალოგი საქართველოში იწარმოება, ხოლო შედარებით დაბალი განაკვეთები იმ საქონლის იმპორტზე, რომელიც არ იწარმოება ჩვენს ტერიტორიაზე. ამით შესაძლებელი გახდება ეროვნული წარმოების კონკურენტუნარიანობის დაცვა და მეწარმეობრივი აქტივობის გაზრდა.

ყველაზე სუსტი წერტილი ჩვენი საბიუჯეტო საქმიანობისა არის ბიუჯეტის დაგეგმვის მეთოდური ინსტრუმენტარის დაუმუშავებლობა. დღეისათვის ამის არც თეორია გვაქვს და არც პრაქტიკა. ფინანსისტები ახლ სწავლობენ დამოუკიდებლად ჰვეენის ბიუჯეტის შედგენას საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში და ბუნებრივია, საჭირო გამოცდილება და მეთოდური ბაზა არ არსებობს. ამიტომაც სწორედ აქ არის მოსალოდნელი უფრო მეტი შეცდომების დაშვება.

სამეურნეო რეფორმების განვლილ პერიოდში გამოიკვეთა ორი საპირისპირო მიმართულება. ჯერ ლიბერალური საგადასახადო და საბიუჯეტო პოლიტიკა, შემდგომ კი მისი ზედმეტად გამკაცრება. თანაც ლიბერალური მიდგომა გამოყენებულ იქნა გარდაქმნის იმ ეტაპზე, როდესაც ეკონომიკაში ჭარბობდა საშუაშელო-კომერციული საქმიანობა, ხოლო იგი გამკაცრებული იქნა მაშინ, როდესაც ეკონომიკამ ასე თუ ისე დაიწყო გამოცოცხლება. ყველაფერი კი პირიქით უნდა ყოფილიყო, როგორც ამას გვიდასტურებს მსოფლიო პრაქტიკა.

საგადასახადო კოდექსის პროექტით შეთანხვებულა, ერთდროულად როგორც გადასახადების შერბილება, ასევე მისი გამკაცრება. ერთი და მეორეც შეეხება გადასახადების ცალკეულ სახეობებს და პრინციპში ასეთი ტრანსფორმაცია გარკვეულწილად პრაქტიკის მოთხოვნებიდან გამომდინარეობს და იგი მზარდასაქვრია. მაგრამ გასააზრებელია მთელი რიგი მომენტები, რათა ზიანი არ მიყენოს გადასახადების არც ფისკალურ და არც ეკონომიკურ ფუნქციას.

საგადასახადო კანონმდებლობით გათვალისწინებული ფინანსური სანქციების შერბილების პოზიცია პრინციპში მისაღებია. მაგრამ შერბილებაც არის და შერბილებაც. მოგების გადამაღლის ან შემცირების შემთხვევაში ფინანსური სანქციის 100-პროცენტტიანდ 10-მდე ჩამოყვანა, რეგისტრაციის გარეშე სამწარმოო საქმიანობისათვის ფინანსური სანქციის მთლიანად გაუქმება და ა.შ. რბილად რომ ვთქვათ: შერბილება კი არ არის, არამედ გადასახადის კატეგორიის, მისი შინაარსის უგულვებელყოფაა. ცუდასათვის ცნობილია, რომ ყოველნაირი გადასახადი იძულებითია, სახელმწიფო როგორც მონოპოლისტი თავის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ მომსახურებას ყიდის გადასახადის გადახდელზე და ყიდის არა საბაზრო ფასებით, არამედ ცალმხრივად მის მიერ დადგენილ მონოპოლიური ფასით - ანუ გადასახადით. თუ არ ვადაიხადე გაიძულებს გადაიხადო და სწორედ ერთ-ერთი ბერკეტი ამ იძულებისა ან გაფართოებისა არის საფინანსო სანქცია. რა სადაც მიწოდება-მოთხოვნის პრობლემა ასე თუ ისე დარეგულირებულია და ცივილიზებული ბაზარია, გადახდელი შედარებით კულტურული და თვინიერი, მაგრამ იგი მაინც განიცდის შიშს სახელმწიფოს მხრიდან. ასეთი შიში აუცილებელი ფენომენია, რადგან რაც არ უნდა მდიდარი და კულტურული იყოს გადასახადის გადახდელი, იგი ყოველთვის ცდილობს შემოსავლების თავის სასარგებლოდ გამოყენებას. გადასახადის გადახდა ყველასათვის არასასიამოვნო პროცედურაა. ამიტომ სანქციების სისტემა ყველგან გამოიყენება და იგი მუდამ იქნება საჭირო. მაგრამ ჩვენში მართლაც და სანქციებმა კონფისკაციური სახე მიიღო. ამიტომ იგი გარკვეულ ცვილებას საჭიროებს, თუქცა არა იმ დონით რაც შემოთავაზებულია საგადასახადო კანონმდებლობით. ეს არის ერთიდან მეორე უკიდურესობაში გადაადრნა. ჩვენის აზრით, უნდა გამოინახოს რაღაც საშუალო, რომელიც ერთის მხრივ პასუხისმგებლობას გაუძლიერებს გადასახადის გადახდელს კანონის დაცვაზე და მეორეს მხრივ, მათთვის სანქციები არ ვახდებთ კონფისკაციური. იქნებ ასეთი სიდიდე იყოს არითმეტიკული საშუალო, არა ფინანსური სანქციის 10 პროცენტამდე ჩამოყვანა მოგების გადამაღლის დროს - არამედ 50 პროცენტამდე, ასევე არარეგისტრირების დროს სანქციის სულ მოხსნა. არა, არამედ არსებულის განახევრება და ა.შ. საბანკო პროცენტებთან სანქციის სიდიდის მიზმა, სანქციას თავის შინაარსს აკარგვინებს და იგი უმოქმედო ბერკეტი ხდება.

რაც შეეხება მოგების გადასახადის გადიდებას, აქაც სიფრთხილეა საჭირო, თვითღირსეულ ექნა გარკვეული შეცდომა დაშვებული. არც ერთ ჩვენს მეზობელ სახელმწიფოებში მოგების გადასახადი ისე მცირე არაა, როგორც საქართველოში, იგი გარკვეულ გაზრდას მოითხოვს, მაგრამ ამისათვის ახლა არაა შექმნილი არც ეკონომიკური და არც ფსიქოლოგიური გარემო. მეწარმეები ამ გადაწყვეტილებას უპასუხებენ მოგების გადიდებაზე, მისი სიდიდის დამახინჯებით. როგორც კი ქვეყანაში შეიქმნება წარმოებისათვის ხელსაყრელი სოციალურ-პოლიტიკური გარემო და მეწარმეები ასე თუ ისე ფეხზე დადგებიან, მაშინ შეიძლება დაისვას საკითხი აუნიშნული გადასახადის 20-25 პროცენტამდე გაზრდის შესახებ. ახლა კი უკიდურეს შემთხვევაში 5 პროცენტით ზრდაზე შეიძლება იყოს ლაბარაკი. ამასთან, ჩვენის აზრით, იგი უნდა დარჩეს დიფერენციალური ეკონომიკის ცალკეული სექტორების მიხედვით, თანაც სტრატეგიულ დარგებში მის გადიდებას უნდა მოვერიდოთ. რაც შეეხება საბანკო სისტემას აქ მოგების გადასახადი უცვლელი უნდა დარჩეს, რადგან ბანკებს ყველა დროსა და ყველა ქვეყანაში მოგების მიღება ისე არ უჭირთ, როგორც პროდუქციის შემქმნელ სამეურნეო სუბიექტებს.

გარდა ზემოაღნიშნულისა გადასახედილი და რადიკალური სრულყოფის საჭიროებას დღეისათვის პრაქტიკაში დანერგილი მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის შეფასების სტატისტიკური მეთოდოლოგია. სწორედ ამ გზით უნდა მოხდეს სიყვანის შეტანა ფინანსური სტაბილიზაციისა და ეკონომიკური აღორძინების არსის გაგებაში. არაა სწორი ინფლაციის ზრდის შეჩერების პროცესის ფინანსურ სტაბილიზაციასთან გაიგება. დღეისათვის ინფლაციის შეჩერება რეალური ფაქტია, მაგრამ ეს როლი ნიშნავს, რომ მიღწეულია ფინანსური სტაბილიზაციის უკიდურესი ინფლაციის შეჩერებასთან ერთად გულისხმობს საბიუჯეტო სისტემის მდგრადობას, საბანკო სექტორის საიმედოობას, მის აქტიურ ზეგავლენას ინვესტიციურ აქტივობაზე და ეკონომიკურ ზრდაზე, საწარმოო ფინანსების მდგრადობას, საბრუნავი საშუალებების ზრდას, სამეურნეო სუბიექტების გადახდისუნარიანობას და ა.შ. მხოლოდ აღნიშნულ მოვლენათა მიღწევის შემთხვევაში შეიძლება საქართველოში ფინანსურ სტაბილიზაციაზე საუბარი. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს აკადემიკოსი ლ. აბალიანი "ავადმყოფი ეკონომიკის პირობებში არ შეიძლება იყოს ჯანსაღი ფინანსები" [2, ფ.12]

ასევე გაუმართლებელია ეკონომიკურ ზრდაზე საუბარი მაჩვენებლების წინა წელთან სტატისტიკური შეფარდების გზით, საქმე იმაშია, რომ გარდამავალი პერიოდში ეკონომიკური მაჩვენებლები მკვეთრად დაცემა, ხოლო ასეთი დაბალი მაჩვენებლების ურთიერთშეფარდების გზით მიღებული ეკონომიკური ზრდის პროცენტული მაჩვენებელი რეალური ეკონომიკურ ზრდას არ აფიქსირებს. ამიტომ, ჩვენის აზრით, ეკონომიკური ზრდის შესაფასებლად მიზანშეწონილია არა სხვადასხვა წლებში მაჩვენებელთა პროცენტული სიდიდის, არამედ სტრუქტურული, პარამეტრების გამოყენება, ვთქვათ 1995 წელს წარმოებულ ერთობლივი შიდა პროდუქტის ხვედრითი წილი 1990 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელთან. ამგვარი შეფასებით შესაძლებელი გახდება ეკონომიკური განვითარების რეალური სურათის დაფიქსირება. გამომდინარე ზემოაღნიშნულიდან მიზანშეწონილად მივიჩნევა მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების დინამიკასთან ერთად სახელმწიფო სტატისტიკამ პრაქტიკაში შემოიღოს სტრუქტურული მაჩვენებლების გაანგარიშება, რათა ხელი შეუწყოს და მოსახლეობას ეკონომიკური რეფორმების რეალური შედეგების შეფასების საშუალება მიეცეს.

მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის და ეკონომიკური რეფორმების ერთობლივ დიდი დამამუხრებელი ფაქტორის დღეისათვის წარმოადგენს კორუფციის და მექრთამეობის მოძღვრება. სახალხო მეურნეობის რეფორმირებამ, რომელიც დიკავშირებულია საკუთრების ფორმების გარდაქმნასთან, მეწარმეობის აღორძინებასთან, სახელმწიფო და მუნიციპალური საკუთრების პრაქტიკის განხორციელებასთან,

ახალ სამიწათმოქმედო ურთიერთობების ჩამოყალიბებასთან, კორუფციისაგან უბიძგა საზოგადოების საკმაოდ დიდ ნაწილს საზოგადოებრივი პრობლემების ნაწილის უკანონოდ მიღების შესაძლებლობამ გულჭრილ არ დატოვა სხვადასხვა სახის მიმტაცებლები, შემთხვევითი ხალხი და უბრალოდ არაკეთილსინდისიერი ადამიანები, რომლებიც შეუერთდნენ თანამედროვე ბიზნესმენების რიგებს. მსხვილი სასაკულავო გათიხებით მიღებული ფულადი თანხები და მატერიალური ფასეულობები გამოიყენება შესაბამისი ჩინოვნიკების მოსყიდვისათვის. ამასთან შეინიშნება ქრიაშების ზომების მკეთილი ზედა. რეფორმების გატარების დროს დაშვებული შეცდომები, რომლებიც გამოიწვევს მოქალაქეების ცხოვრების დონის დაცვას, არსებითად შეზღუდეს შემოსავლების მართებული წესით მიღების შესაძლებლობა მოსახლეობის საკმაოდ ფართო ფენისათვის და იმედროულად გაზარდეს გამდიდრების ცდუნება კორუფციის საშუალებით. თუ შედარებით ახლო წარსულში ქრთამის მიცემისათვის მომზადებაზე გადიოდა კორუფციის, ზოგჯერ კი თვეებიც, ახლა ყველაფერი წყდება რამოდენიმე დღეში და საათებშიც კი.

დღეისათვის საქართველოში კორუფციას და მექრთამეობას ადვილი აქვს მართვის იერარქიის თითქმის ყველა საფეხურზე. განსაკუთრებით ფართო მასშტაბებს მიაღწია კორუფციამ ხელისუფლების ზედა რგოლებში, სადაც გარკვეული წილის საფასურად მიიღება გადაწყვეტილებები, რომელიც ხელს აძლევს დამკვეთებს და ეწინააღმდეგება ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკურ რეფორმებს. ამასთან კორუფციის ქსოვიში ჩაეფლენ ისინიც, ვინც თავის სამსახურებრივი სტატუსით მოწოდებულია ებრძოლოს მას. ეს მეტად საშიში მოვლენაა და თუ არ ეჩნა მიღებული რადიკალური ღონისძიებები, ქვეყანას კორუფცია უფრო კრიზისულ სიტუაციაში მოაქცევს, ვიდრე ეს გააკეთა ინფლაციურმა პროცესებმა.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს კონტრაქტის ორგანიზაციაზე, უფრო მწიკად მის არარსებობაზე, საუწყებო სარევიზიო აპარატი ფაქტურად ლაკონიკურება, მის სანაკლავო კი არაფერია შექმნილი. ამასთან ცნობილია, რომ ყველა თავის ნაკლოვანებებთან ერთად, საუწყებო საკონტრაქტო-სარევიზიო აპარატი არა მარტო ავინტა, არამედ რეალურად ხელს უშუღა თანამდებობის პირებს ბოროტ ქმედებებში. შესუსტებული აღმოჩნდა საგარეო კონტრაქტის სისტემა. საგარეო კონტრაქტის ორგანიზების წრე რაოდენობრივად გაიზარდა, გაფართოვდა მათი საკონტრაქტო ფუნქციები. მნიშვნელოვანი საკონტრაქტო ფუნქციები აქვთ ქვეყნის პარლამენტს, ტერიტორიული წარმომადგენლების ადმინისტრაციას, სახელმწიფო ტენების მართვის სამსახურს, ანტიმონოპოლიურ დეპარტამენტს, საბაჟო დეპარტამენტს, სხვადასხვად სამსახურებს, სამართალდამცავ ორგანიზაციებს და სხვა. ამრიგად შექმნილია და ფუნქციონირებს სხვა საკონტრაქტო ორგანიზაციები, მაგრამ მათი მომრავლება, როგორც პრაქტიკა გვიჩვენებს, არ ახდენენ მნიშვნელოვან გავლენას წესრიგზე და დისციპლინაზე სამეურნეო საქმიანობის სფეროში. ეს აისახება იმათ, რომ საკონტრაქტო ორგანიზაციები არ არის ორგანიზებული ერთიან სისტემაში, მოქმედებენ განცალკევებულად და სუსტად არიან ერთმანეთთან კორდინირებული. საკონტრაქტო ორგანიზაციის სუსტი ინფორმაციული უზრუნველყოფა არ აძლევს მათ საშუალებას მთლიანად ფლობდნენ სიტუაციას. მაკონტრაქტული ორგანიზაციების თანამშრომლებს აქვთ სუსტი პროფესიული მომზადება, არ სარგებლობენ თავიანთი უფლებებით. ყოველივე ეს იწვევს იმას, რომ ბოროტმოქმედნი სარგებლობენ რა საკონტრაქტო სისტემის ნაკლოვანებებით, მიმართავენ სხვადასხვა სახის ზეწოლას მაკონტრაქტულ ორგანიზაციებზე, მათ შორის ქრთამებს, არ ეშინიათ გამოამჟღავნებინა, მოქმედებენ დარწმუნებით, დაუინიებთ და საბოლოო ანგარიშით აღწევენ თავიანთ დანაშაულებურ მიზნებს.

ამგვარად დღე მუშაობა მიმდინარეობს სააუდიტორო მომსახურების ქსელის ფორმირების მიმართულებით, თუმცა აქაც აღწევენ არაქანსადი ძალები. აუდიტორულ ფორმებში იწყება სხვა მაკონტრაქტული სამსახურების მუშაობა ფართულ

ჩართვა, მათ მიერ ფორმების გახსნა სხვისი სახელით და ამით სამეურნეო სუბიექტებზე ზეწოლა და ფულით გამოძალვა.

სამეურნეო საქმიანობის ორგანიზაციის არსებითი ნაკლია საწარმოთა რეგისტრაციის სისტემის სირთულე, მეწარმეთა დაუცველობა ჩინოვნიკებისაგან, დოკუმენტების ზედმეტი ფორმალიზაცია.

კორუფციის განსაკუთრებით ხელს უწყობს სამართლებრივი სახის სხვადასხვა ფაქტორები. მათ შორის პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს სამეურნეო საქმიანობის მარგუვლირებელი კანონმდებლობის არასრულყოფილება. დღეისათვის მოქმედებს საქართველოს პრეზიდენტის მრავალი ბრძანებები, მთავრობის დადგენილებები, უწყებრივი ბრძანებები და ინსტრუქციები. ნორმატიული აქტების რაოდენობამ ეკონომიკის ცალკეული სფეროების მიხედვითაც მიაღწია უზარმაზარ მასშტაბებს. ასეთი რაოდენობის ნორმატიულ აქტებში გარკვევა პროფესიონალური იურისტთა ცი უჭირს. გარდა ამისა, სამეურნეო საქმიანობის სამართლებრივი რეგულირება ხასიათდება არასტაბილურობით. ახლად, მიღებული კანონები ჩქარა-ჩქარა კორექტივდება, რაც ხდება კორუფციის და მექრთამეობის წყაარო.

ახალი კანონების მიღებას ყოველთვის თან არ სდევს უკვე მოქმედ კანონებში დროული ცვლილებების შეტანა. შეინიშნება შეუთანხმებლობა, ხშირად კი წინააღმდეგობა იმ ნორმატიული აქტებისა, რომლებიც არეგლამენტირებენ ერთობიური საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ნორმატიული აქტების რეალიზაციის სამიედო მექანიზმის შექმნისადმი არასაკმარისი ყუ. აღდება ამუხრუქებს მათ შესრულებას. ყოველივე ეს იწვევს იმას, რომ კანონის გამოყენება დამოკიდებული ხდება თანამდებობის პირების გადაწყვეტილებებზე. მათ შეუძლიათ სამართლებრივი ნორმებით მანიპულირება თავისი სურვილისამებრ, რომელიც არც თუ ისე ხშირად არ შეესაბამება საზოგადოებრივ ინტერესებს.

სერიოზული ნაკლოვანებები ახასიათებს კანონების გამოყენების პრაქტიკას. სამართლებრივმა ნიპილიზმმა მოიცვა არა მარტო თანამდებობის პირები, არამედ საკონტროლო და სამართალდამცავი ორგანოების მუშაკებიც. ყოველივე ეს ძალზე ნეგატიურად აისახება დანაშაულების გახსნაზე, აღმნაშვავთა პასუხისგებაში მიცემაზე.

მექრთამეობასთან ბრძოლის ქმედითი ზოგების განხორციელება არ შემოიფარგლება მხოლოდ სისხლის სამართლის სფეროთი. სერიოზულ ყურადღებას იმსახურებს სამეურნეო საქმიანობის სამართლებრივი ბაზის ფორმირება, რომელიც ასტამულირებს საზოგადოებრივ წარმოებას. კანონები უნდა მოიცავდნენ მეურნეობრიობის ყველა სფეროებს, უნდა იყენენ მარტივნი და ხელმისაწვდომნი აღსაქმელად, არ წარმოადგენდნენ აკრძალვის კრებულს, ბუნდოვან წარმებს, არამედ უნდა უზრუნველყოფდნენ საქმიანი ინსტიტუტის განვითარებას, იცავდნენ მეწარმეებს ჩინოვნიკების თვითნებობისაგან. არანაკლებ პასუხისმგებელი მიდგომა უნდა ახასიათებდეს სამართალგამოყენებით პრაქტიკასაც. იგი უნდა ეყრდნობოდეს პროფესიონალებს, სახელმწიფო აზროვნების მქონე ადამიანებს, რომლებსაც შეუძლიათ შეუსაბამო ერთმანეთს საზოგადოებრივი და პირადი ინტერესები.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა გულისხმობს შესაბამისი ორგანიზაციული სტრუქტურების შექმნას, ამ საკითხებისადმი უყურადღებობამ უკვე გამოიწვია ნეგატიური შედეგები. რომელთა რიცხვს მიეკუთვნება მმართველი აპარატის გაბერვა მათ მიმართ უკონტროლობა, მმართველების გარკვეული ფენის კორუპციონერულობა. ცხადია, აუცილებელია კარგად გააზრებული იქნას ეკონომიკური რეფორმის უმნიშვნელოვანესი მიმართულებების საორგანიზაციო მექანიზმები და მათ საფუძველზე მიღებული იქნას შესაბამისი ორგანიზაციები, სახელმწიფო და მუნიციპალური საწარმოების პრივატიზაციის, ბიუჯეტის დაგეგმვის, ეკონომიკაში არასახელმწიფო სექტორების შექმნის, მიწის რეფორმის ჩატარების, საგარეო ეკონომიკური

საქმიანობის ორგანიზაციის, სამეწარმეო საქმიანობის, სახელმწიფო კონტროლის სისტემას.

კორუფციის წინააღმდეგ ამჟამად გამართული ბრძოლა არსებით შედეგებს გამოიღებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს საქმე მიენდობა არაკორუმპირებულ ორგანოებს და ბიროვნებებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ყველაფერი ქაღალდზე დარჩება ან კვლავაც გაგრძელდება ის მოჩვენებითობები, რომელსაც დღეს აქვს ადგილი ქვეყანაში და კორუფცია უფრო დიდ საფრთხეს შეუქმნის მიმდინარე დემოკრატიულ გარდაქმნებს.

ლიტერატურა

1. Независимая газета, 1 июля, 1996г.
2. Абалкин Л., *Экономические реалии и абстрактные схемы*, Вопросы экономики", 1996, N12.

Problems of Macroeconomic Stabilization and Improvement of Economic Reforms in Georgia

Meskhia Jakob

Scientific-Research Institute of Financy

"TEMKA", m/r XI, kv.1

Tbilisi 380091

Georgia

Summary. After the great historical moment in our Republic - its governmental restoration Georgia is noticed to have two radically different periods in the social-economical transformation system. The first period includes 1991-1994, the time when economical reforms had difficulty in finding, specific, purposeful direction, so it was just the main reason regarding knocking down the economy. The second period, consisted of 1994 and up to now, is more favourable time for implementation of the reforms, find is the result there's some good visible outcome. It has happened by means of the participations of International Fiscal Institutions. So far up to now, a constructed reform model used in the second period fully with its ability and potentiality cannot and should not be carried out, in further efforts and steps. For moving more and more rapidly to implement far-reaching reforms it needs modification. Consequently it is suggested quite new model of stabilization of economy and means "shock therapy" designed to find the way for more careful and maximum using, taking into account Georgia's specific conditions, it is a very important moment as well and strengthening the administration role

of Government in economy, using more moderate credit policy. Now concerning the transformation in "taxation policy", taxability must be done by helps of differentiation. It is the way of solving customs policy. As for investments - its widening and vitality, struggle against corruption.

Вопросы макроэкономической стабилизации и совершенствования хозяйственных реформ в Грузии

Месхия Яков
Тбилиси 380091
ТЭВЗ, XI м/р, I кв.
Научно-исследовательский
институт финансов

Резюме. После восстановления государственности Грузии прослеживаются два радикально отличающихся друг от друга периода в трансформации социально-экономической системы страны. Первый период охватывает 1991-1994 годы, когда экономическая реформа не имела целевой, системной направленности, что стало одной из главных причин развала экономики. Второй период - с 1994 года по сегодняшний день, когда реформа путем вмешательства международных финансовых институтов приняла более упорядоченный характер и дала определенные позитивные результаты. Вместе с тем, реализуемая в настоящее время реформаторская модель постепенно исчерпала свои возможности, и она уже не в состоянии учитывать специфические характеристики Грузии, вследствие чего возникает необходимость ее модификации. С этой целью предлагается новая модель макроэкономической стабилизации и хозяйственных реформ, подразумевающая более осторожное применение метода "шоковой терапии" и его максимальное приспособление к специфическим условиям Грузии, усиление роли государства в управлении экономикой, определенное смягчение чрезмерно жесткой денежно-кредитной политики, трансформацию бюджетно-налоговой и таможенной политики путем введения дифференцированного подхода в налогообложении, оптимизацию инвестиционной политики, совершенствование методики учетно-аналитических работ и усиление борьбы против коррупции и взяточничества.

Общественный сектор в рыночной экономике

Асатиани Розетта
Тбилиси, 380002,
ул. Университетская 2,
Тбилисский государственный
университет им. И.Джавахишвили,
кафедра политической экономии
Поступила 21 апреля 1996 г.

Резюме. В статье рассматривается недееспособность рынка в развитой рыночной системе в некоторых отраслях экономики и основные обуславливающие факторы существования общественного сектора. В связи с этим, анализируются категории "чистого общественного товара", "смешанного общественного товара" и "частного товара", критерии их разграничения. В работе особое место уделено объяснению внешних эффектов и "квазиобщественного товара".

Общезвестно, что регулирующим инструментом рынка является механизм ценообразования. Поэтому во всех сферах хозяйственной деятельности он может функционировать в равной мере, в некоторых же из них, вследствие отсутствия экономического пространства, или под влиянием социальных факторов, он вообще не действует. По мнению американского ученого К.Флекснера, рыночная экономика представляет живую систему, которая подвержена эволюции и совершенствованию. Некоторые экономисты стараются идеализировать ее. Правда, рынок является ключем к эффективной экономике, но он не способен решить множество других проблем. [1, с.12] Рынок не может положительно решить судьбу тех государственных структур, которые не приспособляются к изменению цен. Нестабильность бизнеса создает условия для безработицы, инфляции и разложения отдельных предпринимателей. Рыночная конкуренция вызывает дифференциацию доходов общества и их несправедливое распределение. Рынок бессилен в обеспечении товарами и услугами малообеспеченных слоев населения. Он не может устранить социальное зло, защитить среду, решить проблемы, связанные со стихийными бедствиями. Рынок не обеспечивает национальную безопасность, функционирование государственных институтов и т.д. Поэтому вполне закономерно, что в развитых странах, наряду с рыночным сектором, существует и нерыночный, общественный сектор, который носит ограниченный характер, господствующее положение же занимают здоровые рыночные отношения, подчиненные действующему законодательству. Что же касается нездоровых рыночных отношений, то против них общество принимает правовые, административные и другие меры.

Нерыночные отношения имеют место как в сфере материального производства, так и в сфере услуг. Они складываются в случае проведения мер по макроэкономическому регулированию, установлению твердых цен на государственных предприятиях, введению государственных

казав, социальной защите населения. В нерыночных условиях находятся организации бюджетного финансирования.

Важно, что общественный сектор получил широкое распространение в странах с развитой рыночной экономикой. Так, например, в США в 1982 году удельный вес занятых в этом секторе составил почти 8 процентов. Это приблизительно 13 процентов тех рабочих мест, которые были созданы в предыдущем десятилетии. [2, с.37]

Нельзя не согласиться с К.Фекснером, по мнению которого на рубеже XX-XXI веков экономика большинства развитых стран является "смешанной" или "социально-рыночной"; последняя оказалась наиболее эффективной и где рынок срашивается с социальным планированием, направленным на улучшение условий жизни. [1, с.12-13]

В решении задач общественного благосостояния ограниченные возможности рынка порождают необходимость государственного налогового регулирования с целью обеспечения социальной справедливости в распределении доходов.

В мировой экономической литературе вмешательство государства в экономику с этой целью называется "улучшением критерия Паретто".

В рыночной системе наличие общественного сектора в основном обусловлено следующими причинами:

Во-первых, рыночный механизм дает возможность потребителям удовлетворить те потребности, которые находят выражение в спросе, но существует ряд потребностей, которые невозможно измерить деньгами. Рынок не влияет на них. Потребности такого вида связаны с особым типом товаров и услуг, который в мировой экономической литературе известен под названием "общественного товара" (Public goods).

Одна часть авторов признает "общественный товар" прерогативой лишь государственного сектора и по этому признаку отличает его от "частного товара". По нашему мнению, этот критерий разграничения не дает возможности точно установить границы общественного предпринимательства. Дело в том, что, во-первых, весь "общественный товар" не производится в государственном секторе и, во-вторых, весь товар государственного сектора не имеет "общественного" характера.

В этом случае было бы лучше учитывать не источник его происхождения, а механизм предложения - рыночный он или нерыночный. Этот критерий точно разграничивает "общественный товар" от "частного". Весь товар или услуги, которые окажутся в орбите рыночного механизма, относятся к категории "частного товара"; а те, что останутся за его пределами т.е. окажутся в общественном секторе, относятся к категории "общественного товара". Однако это вовсе не означает, что ввиду этого "общественный товар" утрачивает свойства товара. Тот факт, что "общественный товар" остается вне рыночного сектора, означает лишь что в общественном секторе не соблюдается одно из обязательных условий функционирования рыночного механизма, а именно то, которое было отмечено еще К.Марксом: возможность продавать выше стоимости или ниже ее не дает никакая естественная или искусственная монополия. [3, с.225] В этом случае в роли "искусственной монополии" выступает государство, которое включает в общественный сектор определенные виды товаров и услуг. Такое его действие может быть вызвано как политическими, социальными или иными мотивами, так и теми

экономическими реальностями, которые определяют границы действия рыночного механизма. Вне его, в общественном секторе, ясно проявляется отсутствие экономического пространства и неспособность рынка.

Исходя из характера потребления, как "частный", так и "общественный" товары делятся на товары индивидуального и коллективного потребления. К "частному товару" индивидуального потребления относятся: продукты питания, одежда, бытовые товары и др., а к "частному товару" коллективного потребления - услуги частных фирм общественного питания, частные железнодорожные и автомобильные перевозки, услуги частных театров, кино-театров, бань и др. К "общественному товару" индивидуального потребления относятся, например, товар государственных торговых монополий (табак, соль и др.). Что же касается "общественного товара" коллективного потребления, то к нему относятся социально-культурное обслуживание, услуги органов государственного управления, безопасности (национальной обороны, охраны общественного порядка, пожарной охраны), национальная информационная система, единая энергетическая система, национальная коммуникационная сеть, фундаментальная наука и др.

"Общественный товар" характеризуется резко выраженной региональной структурой. Одна его часть, которая распространена в масштабе всей страны, рассматривается в глобальном аспекте (например, национальная оборона, фундаментальная наука, национальная служба погоды, национальный парламент и др.), а вторая часть, которая существует в пределах города, района и т.д. - на локальном уровне (например, теплоснабжение города, озеленение и благоустройство улиц, местная пожарная служба, услуги метрополитена и др.).

"Общественный товар" отличается такими признаками, как неотъемлемость, коллективный характер потребления, высокое социальное назначение и преимущественный удельный вес государственной формы собственности. Кроме этого, для всех потребителей он почти одинаково доступен, что исключает соперничество при его присвоении. Иными словами, потребление "общественного товара" одним индивидом не ограничивает потребление его другим индивидом.

В ряде случаев трудно разграничить "общественный" и "частный" товар, поскольку существуют такие виды услуг, для которых характерны признаки как первого, так и второго. Его называют "смешанным общественным товаром" и отличают от "чисто общественного товара", который характеризуется всеми перечисленными выше признаками. Для примера возьмем образование. Образовательная услуга характеризуется такими признаками "общественного товара", как коллективный и равный характер потребления, высокое социальное назначение, но для нее нехарактерна неотъемлемость от потребления, вследствие чего он часто склоняется к "частному товару". Поэтому этот вид услуг также, как и ряд других видов (например, здравоохранение, сфера науки и др.), с одной стороны, создает общественный сектор экономики, который не подчиняется рыночным законам и представляется населению бесплатно или за низкую дотационную плату, а с другой стороны, включается в чисто рыночные отношения и подчиняется законам рынка. Существование в последнем частных предприятий, школ, больниц, научно-исследовательских институтов и др. подтверждает, что с чисто экономической

точки зрения, функционирование в нем рыночного механизма приемлемо, хотя сопровождается элементами дискриминации и обострением ряда социально-экономических проблем. Поэтому государство вынуждено вмешаться в указанную сферу экономики. Исходя из опыта развитых стран, на практике эффективно используется "смешанный общественный товар", подразумевающий сосуществование общественного и частного и активную поддержку и помощь последнему со стороны государства.

Адекватной формой экономического присвоения "чисто общественного товара" является государственная собственность и юридическое право всеобщего бесплатного пользования. Удовлетворение общественных потребностей на него - прерогатива государства. Например, услуги национальной армии неоценимы и включение их в рыночную экономику немислимо. В этом отношении рынок абсолютно неспособен. Поэтому на государство возлагается вся ответственность за его функционирование; что же касается "смешанного общественного товара", то здесь используется как бесплатная, так и платная форма присвоения. В этом случае рынок несовершенен и относительно неспособен, и экономическая роль государства выражается в решении таких проблем, в отношении которых рыночный механизм бессиден.

20813
 Один из характерных признаков "общественного товара" - равный характер потребления - выдвигает на первый план следующую проблему: как потребители должны выплачивать подоходный налог - поровну или дифференцированно? Если это осуществить поровну, малообеспеченные слои населения окажутся в тяжелом положении, поскольку их денежные доходы значительно ниже, чем у тех лиц, доходы которых достигают миллиона. Чтобы этого не произошло, с целью обеспечения социальной справедливости государство использует такую систему подоходного налогообложения, которая наносит равный ущерб материальному благосостоянию всех граждан, т.е. применяет хорошо известный в мировой практике "критерий распределения налоговой нагрузки", который носит имя основателя шведской школы социал-демократа К. Винселя (критерий Винселя). Его суть состоит в следующем: государство накладывает на доходы богатых более высокую налоговую ставку, чем на бедных. Такая разумная шкала прогрессивных налогов, во-первых, способствует справедливому распределению доходов, а во-вторых, повышает бюджетные доходы. Таким образом, ограниченные возможности рынка в решении задач общественного благосостояния порождают необходимость государственного налогового регулирования.

Вторая причина, обуславливающая существование общественного сектора в рыночной экономике, состоит в том, что рынок не может посредством характерного для него механизма ценообразования оценить внешние конечные эффекты деятельности людей. Последнее находит выражение в соблюдении экономического равновесия, сохранении и защите эстетических ценностей, памятников культуры, природных ландшафтов, увеличении продолжительности жизни и периода активной деятельности людей, сокращении заболеваний, роста творческого потенциала личности, повышении физического развития населения, его гражданской и нравственной культуры и др. Для измерений внешнего эффекта широко используются натуральные показатели.

К внешнему эффекту сферы услуг относятся также сопутствующие социально-экономические эффекты, которые связаны с результатами труда за ее пределами. Например, сопутствующим эффектом развития бытового обслуживания является экономия денежных средств населения, которая связана с продлением срока использования домашних предметов и удовлетворением аналогичных потребностей населения в результате сокращения необходимых затрат на производство продукции нового вида, или к сопутствующему внешнему эффекту в жилищном хозяйстве относится рост объема производства, что связано с сокращением текучести кадров, формированием стабильного производственного коллектива, снижением расходов на пополнение кадров и т.д. вследствие развития упомянутой сферы.

Внешний эффект может выражаться как в положительных, так и в отрицательных результатах. Так, например, осуществлению программы вакцинации населения или санации питьевой воды с целью защиты от инфекционных заболеваний, охраны окружающей среды сопутствует весьма положительный внешний эффект повышения образовательного уровня населения, который обуславливает повышение культурного мировоззрения, усиление адаптационных возможностей к новой среде и т.д. способствует массовой миграции сельских жителей в город и, в конечном итоге, вызывает дефицит сельскохозяйственных кадров, усиление процесса урбанизации и вместе с повышением безработицы рост нищеты и преступности. Таким образом, этому способствуют как положительные, так и отрицательные социально-экономические результаты.

Разнообразный характер и специфика внешнего эффекта практически делает невозможным использование в ряде отраслей сферы услуг тех основных принципов рыночного хозяйства, которые подразумевают сравнение затрат и коммерческого эффекта. При оценке внешнего эффекта социальных целевых программ рекомендуется измерять их в адекватных показателях: путем сравнения фактического значения социальных результатов с социальными стандартами (нормативами).

"Чисто общественный товар", внешний эффект которого достаточно велик, не может стать сферой частного предпринимательства и функционирования рыночного механизма, а "смешанный общественный товар", который характеризуется различным уровнем проявления внешнего эффекта, может включиться или не включиться в рыночный механизм; это зависит от конкретных социально-экономических условий. В некоторых случаях в отраслях производящих "смешанный общественный товар", наличие нерыночных отношений вызывает отрицательный внешний эффект. Например, бесплатное потребление могут вызвать его дефицит, ухудшение качества услуг, формирование у людей уродливой психологии, индифферентность в отношении общественного имущества и др., а введение платности ограничивает его потребление в пределах платежеспособного спроса населения и способствует восстановлению экономического и социального равновесия. Поэтому, в таком случае особое значение приобретает правильная оценка внешнего эффекта и принятие оптимальных решений.

Существование внешнего эффекта обуславливает необходимость разграничения частных и социальных затрат и результатов. Частные за-

траты и результаты отражают рыночные отношения, а их равенство - рыночное равновесие.

Социальные затраты и результаты могут быть больше или меньше частных. Это определяется характером внешнего эффекта, а именно положительный он или отрицательный. Их равенство выражает не просто рыночное, а псевдорыночное равновесие, которое по своему экономическому содержанию значительно шире рыночного. Только рынок не может установить псевдорыночное равновесие. Оно устанавливается совместными усилиями государства и механизма спроса и предложения. Там, где рынок бессилен, необходимо вмешательство государства. Последнее берет на себя организацию распределения доходов посредством измерения внешнего эффекта и механизма государственного бюджета, что находит конкретное выражение в специальном налогообложении. В мировой практике это известно под названием "налога Питу".

В странах с развитой рыночной экономикой долгое время продолжался спор о необходимости признания государственного регулирования внешнего эффекта. Ориентированные на постоянно возрастающий спрос рыночные силы включили в хозяйственный оборот все больше естественных ресурсов, что наносило ущерб природе, вызывало региональные диспропорции и обострение проблем больших городов. Значительное ухудшение экологической ситуации вызвало то, что в последующий период, особенно начиная с 80-х годов, в развитых странах возникли специальные государственные регуляторы ликвидации негативных социальных "выхлопов" рыночной конкуренции. С целью избавления от экологической опасности широкое распространение нашли предварительная государственная экспертиза инвестиционных проектов и бюджетная процедура типа "налога Питу".

Допустим, что фирма, которая участвует в рыночной конкуренции, попутно загрязняет среду, что наносит реальный ущерб окружающим жителям. В результате этого может даже снизиться уровень жизни, так что сложится впечатление, будто резко возросли цены на товары и услуги или снизилась зарплата. Рыночный механизм дает населению шанс исправить свое положение (больше заработать, изменить структуру спроса и т.д.), но с внешним эффектом ничего не поделаешь. Здесь необходимо вмешательство государства.

Таким образом, прямое администрирование, которое выражается в запрещении коммерческой эксплуатации части невозпроизводимых естественных ресурсов, использовании технологий и производства товаров и услуг вредных для здоровья людей, вовсе не противоречит принципам рыночной экономики. Во многих странах государство использует правовые и административные рычаги, чтобы вынудить бизнес инвестировать капитал на восстановление окружающей среды.

С точки зрения достижения социального и экономического эффекта всегда целесообразно удовлетворять спрос на "общественный товар" только посредством системы государственных учреждений. Эффективным методом реализации спроса и предложения на бесплатный "общественный товар" является система обязательного страхования (с использованием социальных полисов) и система личного кредитования из бюджетных средств (особенно в отношении малообеспеченных лиц). Одной из разновидностей удовлетворения спроса на "общественный то-

вар" является установление социально низких цен для социального незащищенного населения.

Фирмы производящие "смешанный общественный товар" и существующие по принципу самофинансирования, в Мировой практике называются некоммерческими организациями. Этот статус исключает возможность максимизации прибыли, а полученную прибыль ориентирует на удовлетворение общественных потребностей. Статус некоммерческой фирмы запрещает ее участникам получать от прибыли дивиденды, но предусматривает поддержку общества в виде прямого бюджетного и благотворительного финансирования, льготного налогообложения и кредитования их деятельности.

Третья причина, которая обуславливает недееспособность рынка в сфере услуг состоит в существовании естественных монополий. Последние имеют место в энерго, тепло, водо и газоснабжении, железнодорожном сообщении, почтой, телефонной и телеграфной связи и др. Существование естественных монополий в этих сферах экономической деятельности вызвано технической и технологической спецификой отрасли, требующей единой системы производства, распределения и потребления, своеобразием произведенного продукта и особым характером его использования. Массовый характер потребления произведенной продукции обуславливает необходимость широкомасштабного производства. При этом, поскольку эта продукция отличается высоким уровнем единобразия и замена ее альтернативной продукцией невозможна, то в этих отраслях, в связи с расширением масштабов производства, сильно действует закон экономии затрат на единицу продукции. В случае формирования в них рыночных отношений частные предприниматели, которые займут твердую позицию на рынке легко смогут победить в конкурентной борьбе новых соперников. Их положение на рынке, исходя из широкомасштабного характера производства, всегда было бы монополистическим и вызвало бы крайне нерациональное использование ресурсов. Поэтому в этой сфере экономической деятельности не существует экономического пространства для нормальной конкуренции, что обуславливает существование государственной монополии. Таким образом, наличие государственных монополий не связано с недостатком рынка, хотя в реальной действительности она имеет место именно в несовершенных рыночных хозяйствах. Поэтому, следует различить естественную монополию от искусственной, которая формируется на основе монополизации производства, распределения и потребления того или иного товара или услуг и которая искусственно ограничивает сферу действия рыночного механизма.

Главное различие между этими двумя видами монополий состоит в том, что устранение естественной монополии означает резкое падение эффективности (порой ее полное исчезновение), а ликвидация искусственной монополии означает лишь трансформацию функционирования рыночного механизма.

Таким образом, весь диапазон "общественного товара" можно разделить на три категории. Первая - это "чисто общественный товар", внутренняя специфика которого определяет невозможность рыночной формы предложения; вторая - это "смешанный общественный товар", который в принципе подпадает под влияние рыночного механизма но

при его поставке рынок выявляет свое несовершенство, третья - это тот товар и услуги, для которых, исходя из их особенностей и территориальной ограниченности рынка, неизбежна естественная монополия. Причем, теоретически это "квазиобщественный товар". Эти категории "общественного товара" в целом создают резко выраженный специфический облик, который отличает их от "частного товара".

Таким образом, указанные причины обуславливают в сфере услуг недееспособность рынка и существование общественного сектора. Вместе с тем, в ряде отраслей сферы услуг, особенно в производственных, частично в непроизводственных услугах функционирует рыночный сектор экономики. Он характеризуется высоким динамизмом и территориальной локальной сегментацией, что связано с высоким оборотом ресурсов, избытком малых и средних фирм в производстве услуг, с их повышенной чувствительностью к рыночной конъюнктуре и др.

Рыночные условия оказывают глубокое влияние на деятельность общественного сектора. Чем эффективнее он функционирует, тем шире возможности его развития. Со своей стороны, успехи общественного сектора способствуют росту эффективности рыночного сектора, развитию входящих в него отраслей.

Литература

1. Флекснер К., *Капитализм с человеческим лицом*, Новое время, N43, 1990.
2. *Введение в рыночную экономику*, Санкт-Петербург, изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1991.
3. Маркс К., *Капитал*, т.III, ч.1, Тбилиси, 1959.
4. Асатиани Р., *Все ли отношения в рыночной экономике рыночны?*, Российский экономический журнал, N1, 1993.
5. Бассети П., *Плюрализм в экономике и развитие общества*, Мировая экономика и международные отношения, N12, 1990.
6. Беридзе Т., *О роли государства в современной экономике*, Российский экономический журнал, N6, 1992.
7. Бьюкенен Дж.М., *Минимальная политика рыночной системы*, Вопросы экономики, N12, 1990.
8. Губанов С., *Макроэкономическое регулирование: за какой моделью будущее?*, Экономист, N6, 1992.
9. Лившиц А.Я., *Введение в рыночную экономику*, Москва, МП ТИО Квадрат, 1991.
10. Папава В.Г., *Государство, рынок и экономика без налогов*, Препринт, Тбилиси, 1993.

საზოგადოებრივი სექტორი საბაზრო ეკონომიკაში

ახათიანი როზეტა
 თბილისი 380002
 უნივერსიტეტის ქ.2
 თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
 პოლიტეკონომიის კათედრა

რეზიუმე. სტატიაში განხილულია განვითარებულ საბაზრო სისტემაში ბაზრის არაქმედუნარიანობა ეკონომიკის ზოგიერთ დარგში და საზოგადოებრივი სექტორის არსებობის ძირითადი განმამპირობებელი ფაქტორები. ამასთან დაკავშირებით, გაანალიზებულია "წმინდა საზოგადოებრივი საქონლის", "შერეული საზოგადოებრივი საქონლისა" და "კერძო საქონლის" კატეგორიები, მათი გამიჯვნის კრიტერიუმები. ნაშრომში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა: ვარეგვან ეფექტების ახსნას, "კვაზისაზოგადოებრივი საქონლის" დახასიათებას.

Public Sector of the Market Economy

Rosetta Asatiani
 Department of Political Economy,
 Tbilisi State University
 2, University Str., Tbilisi 380002
 Georgia

Summary. The paper presents a market failure in some sectors of a developed market economy and factors determining the public sector. In this regard the concepts of a "pure public goods", "mixed public goods" and "private goods" are analyzed and criteria for their differentiation. The paper particularly focuses on externalities and the concept of "quasi-public goods".

The Social Economist on the Modern Dilemma: Ethical Dwarfs and Nuclear Giants

O'Brien John Conway
California State University, Fresno
5241 N. Maple Avenue
Fresno, California 93740-0054
USA

Received: February 14, 1996

"The flash of the atomic bomb dispelled the darkness that provided cover for the illusion that science was an ethically neutral enterprise. In the light of the flash it was also revealed that while man as a scientist grew into a giant, as a student of ethics he gradually shrank into a dwarf."

Stanley L. Jaki, The Road of Science and the Ways to God.

Summary. In this essay man's perfection is understood not only in its moral sense, but also in its ontological sense. Because of man's imperfections, rules of law, of morality, of etiquette, have been established in order to place restrictions on man's freedom to act for the sake of the greater good i.e. for the civilization.

The social economist and culture are analyzed in the article. The author tells about Adam Smith, Karl Marx and others who did not regard the economy in isolation. The social economist considers unemployment not simply as an economic problem, but also a political, ethical and social problem. Many social-economist sees his role as that of promoting a wider understanding of the problems that threatens to destroy society.

The essay also concerns with the following items, these are: 1. the conflict over ethical values, the denial of the equality of individuals and races reflected in the Darwinian theory of evolution augured ill for the future. The denial of God and an orderly society based upon unchanging laws has led us into nihilism; 2. scientific ethics and the consequences - the weapons of mass destruction originated in the brains of our scientists, who have been described as nuclear giants. The present day conflicts over ethical values and our inability to solve them, point to our failure unravel the secrets of man himself and reduce us to the stature of ethical dwarfs; 3. the need for universal values, the goal of the social economist, etc. The author emphasises that felling an awful responsibility for his culture, the social economist works toward the solution, that lies in the recognition of the existence of universally applicable moral principles.

For the first time in his history, man, whom Pascal described as a reed, the weakest thing in nature, but, nevertheless, a thinking reed, [1, p.83] now has at his disposal a scientific tool with which he could

extinguish all life on this Spaceship Earth. The likelihood that he may do so is well within the realm of possibility. After all, men are imperfect, greedy and ambitious. It was also the same Pascal who wrote: "All men naturally hate one another. Concupiscence has been somehow or other pressed into the service of the public; but this is only a sham and a false picture of charity, for in reality it is but hate." [2, p.89] Because of man's imperfections, his concupiscence, rules of law, of morality, of etiquette even, have been established in order to place restrictions on man's freedom to act for the sake of greater good. All these restrictions may be "summed up in the word civilization, which through the underlying notion of *civis*, reveals its real origin." [3, p.75] In this way, man has endeavored to create his own particular culture, to provide an ambience within which man is free to cultivate himself, to reduce his imperfections, to strive to perfect himself. In this essay, perfection is understood not only in its moral sense, but also in its ontological sense. That is, it is concerned with the full reality of humanity, of human existence and in reason is sought "the ground for the excellence perfection, and full reality of human existence." [4, p.16]

I. THE SOCIAL ECONOMIST AND CULTURE

The social economist, one who does not regard the economy in isolation, is not a new phenomenon. Adam Smith, the father of economic thought has been described by many as a social economist. [5] Smith may have advocated an economy in which the individual should be free to pursue his own self-interest, but Smith did so on the assumption that an invisible hand would promote thereby the common good, provide justice for all. After all he was a moral philosopher. Nor did Karl Marx, [6] scientist, humanist and revolutionary, examine the economy in isolation. Marx was not really concerned about economic problems in themselves. On the contrary, he was concerned about the nature of the economy and its effects on human nature. For Marx, the economic structure was determined by the productive forces and the relations in production which developed from it. From the economic structure there developed the superstructure, from which, maintained Marx, the individual obtained his modes of thought; his views on legality, morality, politics and religion. [7, pp.8-9] The doyen of social economists in the United States, the late John Maurice Clark, summed up social economics in a nutshell when he wrote, regarding the so-called boundaries of economic science, that it is less important for economists to remain within "traditional limits than to follow our natural questionings wherever they may lead, and do whatever we are specially fitted for and find undone." [8, p.60] Along the same lines proceeded many a German social economist. Thus, Gustav von Schmoller rejected the natural law theory of Adam Smith with these words:

The whole theory of a natural political economy rests on an incomplete analysis of man and a one-sided, optimistic view of a world and society that conforms to natural laws which go back to Epicure and the Stoa, to the rational, philosophy of the

Enlightenment. [9, p.93]

The social economist, unlike the mainstream economist who cherishes the "scientific approach", favors a holistic approach to socio-economic problems and does not therefore exclude ethical principles from his deliberations. The social economist, for example, considers unemployment not simply as an economic problem, but also a political, ethical and social problem. He also views the spread of culture and the advancement of civilization as his overriding goal. He is at one with Albert Schweitzer¹ when he maintained that ethical progress is the essence of civilization, whilst material progress is not so essential and may have good or evil consequences for the development of one's culture. The possibility today of the extinction tomorrow of the human race, nay, all life on this planet, due to the unethical use of scientific tools, is one to which all human beings are alive. Although the greatest evil of all, the nuclear holocaust, is not the only threat to the well-being of humankind.

In addition to the atomic and hydrogen bombs, there is also the neutron bomb, not to mention the effects on humanity from radioactive fallout, the concomitant evil of these devices. In a chapter on "Physics and Ethics," one historian of science described other problems which might follow in the wake of the unethical use of scientific tools.

The grave ethical problems involved in space exploration are only beginning to emerge. What if large amounts of fuel burned by space rockets passing through the earth's atmosphere should produce fatal changes in its chemical composition? What if space probes returning from the moon or from any of the planets should bring back strains of bacteria against which our biosphere would be defenseless? [10, p.398]

Man's future is fraught with danger due to the existence of problems which science has created but for which it has no solution. Many a social economist, therefore, sees his role as that of promoting a wider understanding of the problems that threaten to destroy society today, of the problems that have occurred in the past. His overriding goal is the discovery of the source of society's distemper.

II. THE CONFLICT OVER ETHICAL VALUES

(a) Evolutionary Ethics

Many a naturalist, eschewing the idea of a Supreme Being and any ethical code derived therefrom, subscribed readily to the theory of evolutionary ethics to which Darwin in his *On the Origin of the Species* provided an impetus of immeasurable force. The evolutionists fervently embraced Darwin's work. Thomas Huxley boasted "that a man has no reason to be ashamed of having an ape for a grandfather." [11, p.291] The denial of a personal God and the acceptance of an ethical code derived from the theory of evolution brought forth views very much at odds with the traditional code of morality which emphasized the dignity of man and the sacredness of human life. The denial of the equality of individuals and

racism reflected in the Darwinian theory of evolution and in the subtitle of the *Origin: The Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*, augured ill for the future. It was grist for the mill of the racist. [2, p.416]

Darwin's theory of evolution found strong support in Germany. Ernest Haeckel, whose work played a role in the development of National Socialism, wrote in his *Freedom in Science and Teaching*, preface by T.H. Huxley, that the theory of descent rejected the demands for "equal rights, equal duties, equal possessions, equal enjoyment for every citizen alike." [12, p.91]

The "kernel of Darwinism," according to Haeckel, was the survival of the fittest and the victory of the best. This "kernel" was "anything but democratic; on the contrary, aristocratic in the strictest sense of the word."² [2, p.93] Haeckel chose the Nordic race as the elite among the human species: [13, p.302] In keeping with the Darwinian doctrine of the survival of the fittest, General Friedrich von Bernhardi glorified war in his *Germany and the Next War*: "War is not merely a necessary element in the life of nations but an indispensable factor of culture, in which a truly civilized nation finds the highest expression of strength and vitality." [14, p.197]

Nor did these interpretations of Darwin's theory of evolution run counter to those of the master. In his *Life and Letters*, I, Darwin wrote as follows to W. Graham on July 3, 1881:

The more civilized so-called Caucasian races have beaten the Turkish hollow in the struggle for existence. Looking to the world at no very distant date what an endless number of the lower races will have been eliminated by the higher civilized races throughout the world. [11, p.416]

Darwin did not stop there. In a letter to A. Gray, June 15, 1861, *The Life and Letters of Charles Darwin*, 2:374, Darwin wrote with reference to the civil war in the United States: "...in the long run a million horrid deaths would be amply paid in the cause of humanity." [13, p.301] The legacy which Darwin bequeathed us is still to be exhausted, although its glories have been banished with the advent of atomic weapons.

(b) Existentialism and Situation Ethics

The existentialism of Jean-Paul Sartre and the new morality of Joseph Fletcher in the United States and John Robinson in the United Kingdom provide another challenge to the traditional code of morality. Jaki has expressed this challenge succinctly in these words:

There is a bold effort afoot to create man anew, to emancipate him from an existence which has much resemblance to being in a prison. Existentialist philosophy as advocated by Sartre has precisely that aim. It does away with all norms, all restrictions, and also with all continuity. [15, p.134]

Sartre, in denying the existence of God, maintains that existence comes before essence and that the individual, therefore, is to spend his life

searching for his essence. All values, it follows, are made by man, for man, and must be modified in accordance with one's present situation. If each individual is to make his own values, there can never be a consensus of moral values. In the new morality of Joseph Fletcher, the latter spreads the view that the difference between virtue and vice is simply a matter of opinion. Here again the view is advanced that each man discovers his own moral laws, a prerequisite to the attainment of his final goal of selffulfillment.

The doctrines of both Sartre and Fletcher emphasize the present and deny the hereafter. Situation ethics savors of nihilism. Duncan Williams points to the dangers in a philosophy which advocates self-fulfillment as the goal of life. There is a gap between the old morality and self-fulfillment which is selfindulgence. The immature among us in attempting to bridge the gap fall in large numbers, a prey to self-indulgence, to mere animal gratification. [16, p.36] In this search, many a man has come to believe that violence is a fact of life, and therefore, present in various situations. "While the exponents of Situation Ethics stress the doctrine of every man his own moralist, crime, particularly crimes involving violence, increase and a wave of savagery threatens to engulf our civilization." [2, p.69]

The denial of the existence of God and an orderly society based upon unchanging laws has led us into nihilism. In the face of such a hopeless doctrine man is nothing more than a trousered ape or a garrulous gibbon. The ennobled lemur of Robert Louis Stevenson, the poor soul dedicated to the ideal of decency, has no place in the schemes of Fletcher or Sartre. Man is simply a walking bag of seawater. Everything is meaningless. In a belated response to Nietzsche's observation that "Man is more of an ape than any of the apes" Jaki says, in words that are here of great relevance: "Such is certainly the case when man takes it lightly that he is a man." [17, p.71] Meanwhile, man's proclivity toward evil rises constantly in consciousness.

III. SCIENTIFIC ETHICS AND THE CONSEQUENCES

The weapons of mass destruction, atomic and hydrogen bombs, originated in the brains of our scientists, men who have been described as nuclear giants. The present distemper in Western culture and in the world at large, this author submits, may be attributed to disagreement over ethical values, disputed about good and evil, right and wrong. Man's capacity to discover ethical truths has not kept pace with his ability to probe and uncover the secrets of the universe. The present day conflicts over ethical values, particularly those arising out of scientific and technological advancement, and our inability to solve them, to agree on the tenets of a single ethical code, that is, a code of universal ethical values, point to our abysmal failure to unravel the secrets of man himself and reduce us to the stature of ethical dwarfs.

The Western experience in this century has been wounded seriously by two terrifying wars on an extraordinary large scale. During World War I, in April 1915, precisely, the Turkish people manifested the hate, according to Pascal, which men have for each other by massacring

1,500,000 Armenians, the first people in the world to accept Christianity as their national religion. [18, p.7] In World War I, the belief in the Darwinian theory of the survival of the fittest, the *Sieg* of the best, cost humanity more than 15 million lives. The carnage of World War II, which cost Soviet Union alone some 20 million lives, accounted for more than three times as many lives as were lost in World War I. The revelations of the horrors of Nazi concentration camps robbed the civilized world of its breath. Obedience to a scientific ethics, a theory of an elite race, was again to blame for the unspeakable horrors which overtook Western culture.

The ethics of the naturalists in the Soviet Union, no less scientific than that of the Nazis, surpassed all others in the atrocities committed in its name. Man's inhumanity to man was adduced by Aleksandr Solzhenitsyn in his revelations of life in the Soviet Union *Gulag*. Solzhenitsyn wrote the *Gulag* in memory of the zeks, prisoners in the *Gulag*, who were victims of systematic torture. It has been calculated that 66 million zeks perished in these camps between 1918 and 1959. [19, p.151] Moreover, a Russian statistician calculated that socialism in the Soviet Union between 1917 and 1959 was responsible for the loss of 110 million lives. [20, p.129] Since then science has placed at man's disposal the means to destroy all human life. If we are to preserve ourselves from the extinction which lurks constantly in the offing, man, the ethical dwarf, must solve the modern dilemma created by the scientists, the nuclear giants in our midst.

The ethical dwarf must recognize the fact that the matter of ethics lies completely beyond the realm of science. Both Max Planck and Albert Einstein were alive to this fact. "Einstein, who, like Planck, could see at close range the convulsion produced by the negation of universally valid ethical standards, was also careful not to submerge the realm of human values into the narrow category of the exact sciences." [10, p.384] The French scientist Poincare made no bones about the distinction between ethics and science when he wrote in his *Value of Science* that they "do not interpenetrate. There can no more be immoral science, than there can be scientific morals." [2, p.385]

IV. THE NEED FOR UNIVERSAL VALUES

With the invention of atomic power, scientists have created problems which they cannot solve. The scientific method is inapplicable to problems of *what ought to be*. Yet, many people look to science for the progress of mankind. The Communist Party of the Soviet Union (CPSU) sets great store by science, a fact which led Solzhenitsyn in his *Letter to the Soviet Leaders* to rebuke the latter for boasting about their material achievements in the midst of deplorable moral and spiritual conditions. "...we must also recognize...the existence of a moral dimension. The physical and spiritual health of the people must be at the heart of the entire exercise..." [21, pp.111-112]

Scientists, of course, cannot be held responsible for the uses to which the results of the scientific method are put. But the scientific act is a human act and as such impinges upon the line between right and wrong, good and evil. Enrico Fermi, one of the nuclear giants responsible for the

discovery of the atomic bomb rationalized the discovery with these words: "Don't bother me with your conscientious scruples! After all, the thing's superb physics." [22, p.199] Of the challenge to pursue the endeavor to produce the atomic bomb, J.Robert Oppenheimer said: "...when you see something that is *technically sweet*, you go ahead and do it... I do not think anybody opposed making it..." [10, p.397] The conflict between man's intellectual potential and moral law is plain to be seen. Our superb physics now threatens the security of every man, woman and child on this planet. "For the first time in the history of man, the conflict between pure intelligence and moral values has become a matter of life and death." [23, p.153]

If we are to endure, moral progress must take precedence over material progress. Our culture's preservation depends upon it. In the light of the struggle for the soul of man, the existentialists and the Darwinian evolutionists reject out of hand the traditionalist's claim to absolute and universal values. The result is our present dilemma. More than one hundred years ago, a French philosopher pointed to two of man's greatest needs. Never before has his need been so great. Man's most imperious want is "that of fixed, immutable principles which depend upon neither time, nor place, nor circumstances and in which the mind reposes with unbounded confidence." [24, p.39] The second great need of man, one which has great significance for us in this age of moral relativism, is not to be "the dupe of chimerical principles of barren abstractions, of combinations more or less ingenious but artificial..." [2] The chimerical principles of popular existentialism, however ingenious they may be, purport to lead to a world that is happy, that is, one without ethics. "Ethics has its source in a sense of guilt." [13, p.312] As an ethical animal, man cannot sidestep his obligation to do good and avoid evil. He is a prisoner of his conscience.

Contrary to the view of existentialists formed after the fashion of Sartre, man is an ethical animal and is not free from restraints.³ The aim of this brand of existentialist philosophy is to create a new man. The individual makes his own values. His supreme value is freedom. There are no ethical standards; no norms; no restrictions. One lives for the moment. But without a consensus of moral values, society can be nothing but a seething mass of discontent, threatening at any moment to disintegrate.

In the absence of a consensus of moral values, in the absence, precisely, of a single scale of values, Solzhenitsyn in his Nobel Lecture had this to say: "Given six, four, or even two scales of values, there cannot be one world, one single humanity: the difference in rhythms, in oscillations, will tear mankind asunder." [19, p.12]

V.THE GOAL OF THE SOCIAL ECONOMIST

Unhampered by the restrictions which claims to scientific objectivity have imposed upon mainstream economists who are concerned with the truth for its own sake, the social economist is policy oriented, and feels free to follow his natural curiosity wherever it may lead. The social economist views with approbation the role of the government in the advancement of

the nation's culture. In this regard, the social economist is not averse to prescribing social values and goals. The social economist, at one with a great and noble precursor, regards the whole of society "as a means to an end, and this end is the growth toward perfection of individual human beings." [25, p.85]

The social economist has looked askance at the evils of the industrial revolution, and the misery of the Great Depression. Now the social economist, examining carefully the diversity of ethical values which separate mankind relative to the nuclear holocaust which hovers above us, exhorts society at large to reflect on ethical values, to note their universality, to strive for a consensus. The existence of ethical dwarfdom side by side with nuclear gianthood does not simply augur ill for the future of mankind. It spells its doom.

Of the importance of such values whose general acceptance will enable the people of Mother Earth to live together in peace, harmony and amity, Schmoller, the well-known German social economist and a founder of the *Verein für Socialpolitik*, wrote:

Their inner nature rests in the moral body of man and are ideas which already worked thousands of years ago in the same fundamental direction today as they will work in later thousands of years. The time will never come in which man will not recognize fairness, justice, goodwill, and devotion to the social community as ideals. [9, p.74]

It is, therefore, not chimerical to hope for the day when humanity will embrace one set of values. The tenets of the traditional code of morality are not foolish taboos, a legacy from prehistoric times. These values to which the pagan and sophisticated Greeks deferred, have perdured the test of time. They are to be displaced by artificial values, however ingenious.

The problem to which we are today exposed is a phenomenon which Goethe recognized early in the nineteenth century when he wrote in *Isreal in der Wüste*:

The truly single and most profound theme of universal history and the history of mankind, one to which all others are subordinate, is the conflict between belief and unbelief. All eras where faith rules, whatever from it takes, are sparkling, soul-stirring and fruitful for posterity. On the other hand, all eras in which disbelief, whatever from it be, might boast for a moment of an apparent splendour, disapper before posterity because no one wants to be bothered with knowledge of the unfruitful. [26, p.208]

The conflict between belief and scepticism rages today. It manifests itself, as has been stated repeatedly here, in a serious division over the concepts of good and evil. The sceptics are in the ascendant. Their evil influence is visited upon us daily. Feeling in this instance an awful responsibility for his culture, the social economist works diligently toward the solution that lies in the recognition of the existence of universally applicable moral principles, principles which are binding on one and all.

Endnotes

1. "Civilization originates when men become inspired by a strong and clear determination to attain progress, and consecrate themselves, as a result of this determination, to the service of life and the world. *It is only in ethics that we can find the driving force for such action, transcending as it does, the limits of our existence.*" Schwetzer, Albert, *The Philosophy of Civilization*, The Macmillan Co., N.Y., p.xiii, 1950. (Emphasis supplied)
2. Cited in Jaki, Stanley, I., *The Road of Science and The Ways to God*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, p.302, 1978.
3. "Squirm as modern man may, there is no escape from the category of ought. He may consider it an old-fashioned prison, yet within its walls he shall forever remain. Those walls, shall not disappear by a policy which professes them to be non-existent." Jaki, Stanley I., *The Absolute and the Relative, and Other Essays*, University Press of America, Lanham, MD, p.137, 1988.

References

1. *Pascal's Pensees*, trans. H.F.Stewart, The Modern Library, New York, 1947.
2. *Ibid.*
3. Ortega y Gasset, Jose, *The Revolt of the Masses*, W.W.Norton & Company, New York, 1932.
4. Messner, Johannes, *Social Ethics*, B.Herder Book Company, St.Louis and London, 1949.
5. *The Social Economics of Adam Smith*, Special Issue, Review of Social Economy, December, vol.XXXIV, No.3, 1976.
6. *Karl Marx, Social Economist*, Special Issue, Review of Social Economy, December, vol.XXXVII, No.3, 1979.
7. Gurley, John C., *Challengers to Capitalism*, W.W.Norton & Company, New York, 1972.
8. Clark, John Maurice, *Preface to Social Economics*, Little and Ives Company, New York, 1936.
9. Schmoller, Gustav von., *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, Erster Teil, 1900, Verlag von Duncker und Humblot, Munich and Leipzig, 1923.
10. Jaki, Stanley L., *The Relevance of Physics*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1966.
11. Himmelfarb, Gertrude, *Darwin and the Darwinian Revolution*, W.W.Norton & Company, New York, 1959.
12. Haeckel, Ernst, *Freedom in Science and Teaching*, C. Kegan Paul, London, 1879.

13. Jaki, Stanley L., *The Road of Science and the Ways to God*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1978.
14. Hofstadter, Richard, *Social Darwinian in American Thought*, The Beacon Press, Boston, Massachusetts, 1955.
15. Jaki, Stanley L., *The Absolute Beneath the Relative, and Other Essays*, University Press of America, Lanham, Maryland, 1988.
16. Williams, Duncan, *The Trousered Apes*, Arlington House, New Rochelle, New York, 1971.
17. Jaki, Stanley L., *Angels, Apes & Men*, Sherwood Sugden & Company, La Salle, Illinois, 1983.
18. Nazer, James, *The First Genocide of the 20th Century*, T & T Publishing Company, New York, 1968.
19. Ericson, Jr., Edward E., *Solzhenitsyn The Moral Vision*, William B. Eerdmans' Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1980.
20. Solzhenitsyn, Aleksandr, *Warning to the West*, Farrar, Straus, and Giroux, New York, 1976.
21. Solzhenitsyn, Aleksandr, *East and West*, Harper & Row, Publishers, Inc., New York, 1980.
22. Jungk, Robert, *Brighter Than A Thousand Suns*, Victor Gollancz, Ltd. London, 1958.
23. Lecomte du Nouy, Pierre, *Human Destiny*, Longmans, Green & Company, New York, 1947.
24. Cousin, V., *Lectures On The True, The Beautiful, and The God*, trans. O.W. Wight, D. Appleton & Company, New York, 1872.
25. Tawney, R.H., *Equality*, Barnes & Noble, New York, 1931.
26. Goethe, Johann Wolfgang von, "Israel in der Wüste," *Westostlicher Diwan*, Christian Wagner Verlag, Humburg, FRG, Band II, eighth edition, 1967.

სოციალ-ეკონომისტი თანამედროვე დიღემის წინაშე: ეთიკური ფასეულობანი თუ ტექნოლოგიური წესრიგი

თბრაიენი ჯონ კონვეი

აშშ, კალიფორნია 93740-0054

ფრესნო 5741, ნმებლ ავენიუ,

კალიფორნიის უნივერსიტეტი

რეზიუმე. სტატიაში ადამიანის (ინდივიდუუმის) "არასრულყოფილების" პრობლემა განიხილება როგორც მორალურ, ასევე ონტოლოგიურ ასპექტში. თავისთავად ამ პრობლემის არსებობამ გამოიწვია ადამიანის "აბსოლუტური თავისუფლების" შემზღვევი როგორც საკანონმდებლო, ასევე ეთიკური და მორალური ნორმების წარმოშობა.

ავტორი კულტურულ ფასეულობებზე სოციალ-ეკონომისტთა შეხედულებებს აანალიზებს იმ ეკონომისტთა გამოჩენილი ქვეყნების გათვალისწინებით, რომლებიც არ გა-

ნიხილავენ ეკონომიკას 'წმინდა' სახით. კერძოდ, ის ეყრდნობა ადამ სმიტის, კარლ მარქსისა და სხვათა აზრებს.

სტატიაში განხილულია ეთიკურ ფასეულობათა წინააღმდეგობრივობა, მეცნიერული ეთიკის საკითხები, საზოგადოების ფუნქციონირებასა და განვითარებაში უნივერსალურ ფასეულობათა და მორალური პრინციპების მნიშვნელობა.

Социал-экономист перед современной дилеммой: этические ценности или технологический порядок

О'Брайен Джон Конвей.

США, Калифорния 93740-0054, Френо 5241.

Н.Мэпл Авенью

Калифорнийский университет

Резюме. В статье проблема "несовершенства" человека (индивидуума) рассматривается как в моральном, так онтологическом аспектах. Само существование этой проблемы обусловило возникновение и действие правил законодательства, морали, этикета с целью ограничения т.н. абсолютной свободы человека во имя большего блага цивилизации.

Опираясь на высказывания Адама Смита, Карла Маркса и других экономистов, не рассматривающих экономику в "чистом" виде, автор анализирует взгляды социал-экономиста на культурные ценности.

В статье рассматриваются противоречия этических ценностей, вопросы научной этики и роли универсальных ценностей и моральных принципов в функционировании и развитии общества.

Вопросы совершенствования методики преподавания экономического анализа хозяйственной деятельности

Цирамуа Эдуард
Тбилиси, 380091
пос.ТЭВЗ, XI м/р, I кв.,
Научно-исследовательский
институт финансов
Поступила 20 февраля 1996 года

Резюме. В условиях рыночных отношений в порядок дня становится необходимость усовершенствования аналитической работы, что со своей стороны выдвигает повышенные требования к обучению экономическому анализу хозяйственной деятельности и совершенствованию его методов и приемов. Вместе с тем с ростом количества учебных заведений в Грузии прослеживается отставание в деле совершенствования форм и методики обучения. Исходя из отмеченного, статья освещает вопросы проведения лектором лекционно-семинарских и практических занятий, эффективного проведения студентами процессов обучения и использования наглядных материалов. Соответственно даются рекомендации по вопросам совершенствования обучения.

Хозяйствование в условиях рыночной экономики требует обеспечения высокого научного уровня руководства, что одновременно предполагает углубление аналитической работы на предприятиях (хозяйственных субъектах) по выявлению и использованию внутрихозяйственных резервов. Это предъявляет новые, более высокие требования к преподаванию экономического анализа хозяйственной деятельности, совершенствования методов его преподавания в вузах с целью подготовки высококвалифицированного руководителя-специалиста.

В условиях либерализации экономики резко выросло число учебных заведений, подготавливающих экономистов. Однако, наряду с этим, ощущается заметное отставание в деле совершенствования методики преподавания экономических дисциплин, в частности, анализа хозяйственной деятельности. Сказанное касается лекций, семинарских и практических занятий, коллоквиумов, курсовых и дипломных работ. Здесь еще очень многое предстоит сделать, чтобы достигнуть желаемого результата.

Следует остановить внимание профессорско-преподавательского состава на тех требованиях, какие должны быть предъявлены к лекциям.

Лекция, бесспорно, наиболее ответственный участок педагогической работы в деле обучения методам хозяйствования на производстве.

Прочитанная на высоком уровне лекция - залог интереса со стороны студентов и всех обучающихся по данной научной дисциплине. Такая лекция способна повлиять на слушателя и пробудить его жажду с нетерпением очередной встречи, что к сожалению, в настоящее время не всегда так происходит.

Каждая лекция должна стать подлинным праздником и для ее автора, и для слушателей, так как выступление лектора по своей идее, это тонкое мастерство, более того - искусство, что требует высококачественной подготовки и глубоких знаний лекций, а также методики их проведения. Надо подчеркнуть, что было бы большой ошибкой и неоправданной самоуверенностью полагать, что опытный преподаватель не обязан готовиться к очередной лекции. Готовиться надо всем и всегда при всех условиях.

Как известно, знания, сообщаемые на лекции, подлежат закреплению у слушателей с помощью конспектов и рекомендованных учебников. Степень усвоения знаний проверяется на соответствующем экзамене. Отсюда вытекает два первоначальных требования к лекторам: 1. знакомство его во всех подробностях с программой курса и 2. основательная ориентировка в учебниках и пособиях, какими надлежит пользоваться студентам при подготовке к сдаче экзаменов.

В ходе непосредственной подготовки к лекции исходным действием является составление ее плана. Он должен систематически пересматриваться, опираясь на опыт прошлого. В плане следует устранять все отжившее, энергично вводя новое, современное, ориентируя его на рыночную экономику и местные условия. Однако ограничиваться только составлением плана недостаточно, и весьма полезным дальнейшим его развитием должен явиться конспект лекции. Более того, написав свою лекцию полностью, лектор получает возможность ее заранее "отрепетировать". Вместе с тем, недопустимо сплошь зачитывать составленный дома текст на самой лекции.

Построение лекции в решающей степени зависит от характера вопроса его объема и это должно стать объектом частных методик. Однако все же некоторые общие установочные требования можно предъявить заранее.

Научное мышление, как известно, развивается в двух направлениях: от общего к частному, путем дедуктивного анализа, или в обратном порядке рассмотрения - от частного к общему, т.е. индуктивно. Их сочетание приводит к завершающему этапу - к синтезу. Анализ должен сочетаться с синтезом, дедуктивное изложение призвано координироваться с контролирующей его индукцией. Лишь тогда возникает то единство, которое способно обеспечить полноту познания рассматриваемого круга явлений.

Желательно, чтобы в процессе лекции изложение сопровождалось конкретной иллюстрацией. В месте с тем, начиная каждую тему, уместно рассмотреть краткую историю вопроса, показывать развитие взглядов, приведших к современной его трактовке.

Особенно важное значение имеет поведение студентов на лекции. Первое условие, способное обеспечить внимание слушателей, это, конечно, высокое качество лекции, ее доходчивость и актуальность. Но даже в самой внимательной аудитории могут встречаться отдельные лица, способные нарушить нормальный ход занятий. Поэтому нужно решительно пресекать проявления любого беспорядка - шушуканье, неуместное хождение, отвлечение посторонними делами, несвоевременные вопросы и т.д. Студент обязан помнить, что такого рода поведением он вредит всем слушателям, сбивает лектора и снижает качество лекций.

Сказанное вовсе не предполагает ущемление активности студентов. Любой из них вправе задавать лектору вопросы, вызванные неясностью изложенного материала или другими причинами. Но сделать это уместно в те минуты, когда лекторы отводят их для указанной цели, спрашивая присутствующих, нет ли у них каких-либо вопросов.

Помимо указанных правил методики проведения лекций при чтении курса лекций по анализу хозяйственной деятельности возникает ряд вопросов, первым из которых является вопрос о том, вслед за какими учебными дисциплинами он должен излагаться.

Экономический анализ хозяйственной деятельности студенты экономических факультетов должны изучать после сдачи экзаменов по курсам: политэкономика (экономика), бухгалтерский учет, статистика, финансы и кредит. Его преподавание желательно также одновременно с другими профилирующими специальными дисциплинами.

Задача лекционной части курса экономического анализа хозяйственной деятельности состоит в том, чтобы, привив интерес к комплексному исследованию экономики предприятий, фирм, организаций, приучить слушателей к критическому мышлению, которое поможет правильно подходить к решению сложных вопросов, с которыми придется сталкиваться на практике.

При достаточной обеспеченности курса анализа хозяйственной деятельности учебниками и учебными пособиями, в лекциях нет необходимости освещать все вопросы подробно. Достаточно, пояснив их значение, иногда сослаться на страницы учебников. Вместе с тем, в лекциях должны быть освещены наиболее важные принципиальные, сложные вопросы, затрагивающие главные изменения в законодательстве (в нормативных документах).

В начале темы лектор говорит в первую очередь о значении анализируемых вопросов, задачах анализа и используемых при этом главных источниках информации. Вслед за этим дается план темы, после чего осуществляется изложение основных вопросов рассматриваемой проблемы.

Наглядность является важным вспомогательным средством обучения, облегчающим усвоение дисциплины и прививающим практические навыки использования полученных знаний. Значение наглядности заключается в том, что на лекциях, коллоквиумах, семинарских и практических занятиях к слуховому восприятию присоединяется и зрительное, что способствует более полному и ясному пониманию учебного материала.

К наглядным материалам относятся схемы, таблицы, диаграммы, чертежи, макеты, модели, карты, картины, диафильмы и кинофильмы, а также работа на компьютере в диалоговом режиме. Вместе с тем целесообразно пользоваться индивидуальными пособиями в форме альбомов, подготовленных кафедрой для студентов по курсу экономического анализа. Их можно (следует) выдавать студентам на руки до окончания курса и сдачи экзамена.

На практических занятиях применение альбома даст возможность студентам восстановить содержание соответствующей лекции. Приводимые в альбоме схемы расчетов и примеры аналитических

таблиц являются образцом для выполнения аналитических расчетов и установления (обобщения) результатов хозяйствования.

Некоторые преподаватели возражают против применения готовых форм таблиц считая, что студентов следует приучать самостоятельно их создавать. Однако, следует учесть, что отсутствие готовых схем расчетов и форм таблиц не приводит к усилению самостоятельности студентов.

Главное внимание на занятиях должно уделяться изучению практических приемов выявления резервов повышения эффективности производства, обобщение результатов анализа в виде выводов и предложений по использованию резервов. Это приближает практические занятия к реальным условиям и современным требованиям, предъявляемым к аналитической работе. Обобщением таких занятий на первом этапе является проведение коллоквиума, который оформляется в виде ответов на заранее составленные вопросы. Вместе с тем желательно дать студентам задания по самостоятельной лабораторной работе, которая должна служить хорошей практикой в деле подготовки аналитических таблиц, записок, оформления коллоквиумов, семинаров, курсовых работ и т.д.

При преподавании анализа хозяйственной деятельности широкое применение находят различные способы расположения материалов в табличной форме, которые используют на лекциях, практических занятиях, коллоквиумах, при подготовке курсовых и дипломных работ, для заключений о хозяйственной деятельности, в научных исследованиях студентов и т.д.

Пользуясь основными правилами построения таблиц, лектор может продиктовать студентам таблицу, не затрачивая времени на ее вычерчивание на доске.

Существенной особенностью применяемых в анализе таблиц является то, что они, как правило, служат не только для характеристики изучаемого объекта, но и для количественного измерения связи между отражаемыми в предшествующих графах частными факториальными показателями, а также степени воздействия на обобщающие показатели эффективности хозяйственной деятельности. На основе этих качеств расчет влияния факторов осуществляется в самой аналитической таблице в соответствии с приводимой в ней расчетной формулой (т.е. алгоритмом).

Исходя из изложенных выше соображений, методика преподавания в вузе должна, по моему мнению, предусматривать достаточно полное раскрытие его содержания как системы знаний, а не как набора отдельных практических рекомендаций о порядке ведения аналитической работы.

Настоящая статья охватила далеко не весь круг относящихся к данной сфере вопросов. Работа над проблемами совершенствования методики преподавания экономического анализа хозяйственной деятельности должна продолжаться, что даст положительные результаты в деле подготовки высококвалифицированных специалистов.

ლიტერატურა

1. Библиотека "Искусство лектора", Издательство "Знание", Москва, 1970 г.
2. Вопросы методики преподавания курса "Анализа хозяйственной деятельности", Москва, 1972 г.
3. Чечета А.П. Анализ хозяйственной деятельности. Методическое указание и консультационный материал, Москва, 1987 г.
4. Закон Грузии о предпринимателях, Издательство "Самгурали". Тбилиси, 1997 г.

სამეურნეო საქმიანობის ეკონომიკური ანალიზის სწავლების მეთოდის სრულყოფის საკითხები

ცირაშვილი ელენე

თბილისი 380091

თემქის დაახლება, XI მ/რ, 1 კვ

ფინანსების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი

რეზიუმე. საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში დღის წესრიგში დგება ანალიზური მუშაობის სრულყოფის აუცილებლობა, რაც თავის მხრივ მაღალ მოთხოვნებს უყენებს სამეურნეო საქმიანობის ეკონომიკური ანალიზის სწავლებასა და მისი მეთოდების სრულყოფას. ამასთან საქართველოში უმაღლეს სასწავლებელთა რიცხვის ზრდასთან ერთად შეინიშნება ჩამორჩენა სწავლების ფორმებისა და მეთოდის სრულყოფის საქმეში. აღნიშნულიდან გამომდინარე სტატია აშუქებს ლექტორის მიერ აღნიშნულ საგანში ლექცია-სემინარებისა და პრაქტიკული მეცადინეობების ჩატარების, სტუდენტთა სწავლების პროცესის ეფექტურად წარმართვისა და თვალსაჩინო მასალების გამოყენების საკითხებს, იძლევა რეკომენდაციებს სწავლების სრულყოფის საკითხებზე.

Some problems of improving the methods of economic analysis teaching in economic bussiness

Tsiramua Eduard
Scientific-Research Institute of Financy
"TEMKA", m/r XI, kv.1
Tbilisi 380091
Georgia

Summary. In the conditions of a market economy it is necessary to improve the analitical work, which -demands the teaching of economic analysis of economic bussiness and improving methods. Here with the grow of number of high schools in Georgia the methods of teaching fall behind. According to that the article tells us about the carrying of lecture-seminars and practical diligence effectively and using the visual things. It gives us a recommendation about the improving of teaching problems.

ვსენი ავტორთათვის

1. ჟურნალში "საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე: ეკონომიკის სერია", ჟანრულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე ჰყვანდება სტატიები, რომლებიც შეიცავენ ინფორმაციას თანამედროვე მოწინავე ეკონომიკური მიმართულებების თეორიული და პრაქტიკული კვლევის შედეგების შესახებ პერიოდულად იბეჭდება რეცენზიები, აგრეთვე იმ კონკურენციების, სხდომებისა და სხვა სამეცნიერო-ორგანიზაციული ღონისძიებების ქრონიკები, რომლებიც რუსულადაა ტარდება.

2. რედაქციაში გამოგზავნილი სტატიის ორიგინალი ხელმოწერილი უნდა იყოს ავტორის მიერ, თანავტორობის შემთხვევაში კი - ყველა თანავტორის მიერ, სახელის, გვარის, სამუშაო ადგილის, სამეცნიერო ხარისხის და წოდების, სრული საკვალი მისამართის, ტელეფონის, ტელეფაქსის, ტელექსის მითითებით.

3. სტატიის მოცულობა. გამოყენებული ობიექტურის ჩამონათვალი, რეზიუმე ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე არ უნდა აღემატებოდეს ნაბეჭდი ტექსტის 24 გვერდს, რომელიც დაბეჭდილია 2 ინტერვალთ. მარცხენა მხარეს დატოვებული უნდა იყოს 4 სმ სივანის მინდორი.

რეზიუმე, გამოყენებული ლიტერატურის სია, ცხრილები და ნახატების მიწვევები სრულდება ცალკე ფურცელზე.

მკვლე მოხსენებების მოცულობა არ უნდა აღემატებოდეს 7 ნაბეჭდ გვერდს. რედაქციაში სტატიების წარმოდგენა აუცილებელია ორ ეგზემპლარად. ხელნაწერის ყოველი გვერდი ლიტერატურის სიის ჩათვლით, უნდა იყოს დანომრბლი.

4. ილუსტრაციები (ორ ეგზემპლარად) ცალკე უნდა ახლდეს ნაშრომს. ნახატები და გრაფიკები შესრულებული უნდა იყოს მაფიოდ ტუშით, კალაზე ან შილიმეტრიან ჭაბაღზე. ფანქრით შესრულებული, ტექსტში ჩახაზული, ან ხელნაწერზე დაწებებული ნახატები არ მიიღება. აუცილებლად უნდა მიეცეს ყურადღება აღნიშვნების იდეალურობას ტექსტში და ნახაზზე. ყველა მინაწერი, რომელიც ფარავს ნახაზს უნდა შეიცვალოს ციფრობრივი, ან ასოით აღნიშვნით, განმარტებები კი ჩამოტანილ იქნეს ნახაზის მინაწერში.

5. ყოველი ილუსტრაციის მხოლოე მხარეს აღნიშნული უნდა იყოს მისი რიგობრივი ნომერი და ავტორების გვარები.

6. ფორმულები და განმარტებები თუ ჩაწერილია ხელით უნდა შესრულდეს გარკვევით. ინდექსის ჩაწერისას კარგად უნდა განკასხვევით ერთმანეთისგან შტრიხი, კრთიანი და მძიმე ფორმულების ჩაწერისას კარგად უნდა ჩანდეს განსხვავება დიდ და პატარა ასოებს შორის; თუ მათ ერთნაირი მოხაზულობა აქვთ დიდ ასოს ფანქრით უნდა გვეუსვათ ხაზი ჰვემოდ (მაგ. X). განსაკუთრებთ ზუსტად უნდა ჩაწეროს ერთმანეთის მსგავსი ასოები G და G, I და I, S და S და N და N (სგ).

7. ლიტერატურის დასახელება უნდა მოთავსდეს სტატიის ბოლოს ერთიანი სიის სახით (რეცენზიებში, რომლებიც უნდა გამოქვეყნდეს რუმბრივით კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, ლიტერატურა დასახელება გვერდის სქოლიოში). წიგნებისათვის უნდა დავიცვათ შემდეგი თანმიმდევრობა: ავტორის გვარი და ინიციალები წიგნის დასახელება, ტომი, გამოცემის ადგილი, გამომცემლობა, წელი. საგურნალო სტატიისათვის - ავტორის გვარი და ინიციალები, სტატიის დასახელება, ჟურნალის დასახელება, წელი, ტომი, ნომერი (გამომშვება).

ლიტერატურის ნომერი სიაში შეესაბამება ტექსტში მათი მოხსენიების რიგს. ტექსტში ლიტერატურის დასახელებისას უნდა აღინიშნოს მისი რიგითი ნომერი (მაგ. [3]); ლიტერატურის სიაში ყოველი წიგნის ბიბლიოგრაფიული აღწერა ზუსტად უნდა შეესაბამებოდეს წიგნის (ჟურნალის) სატიტულო ფურცელს.

8. ავტორთა საყურადღებოდ რედაქცია აღნიშნავს, რომ სტატიის ტექსტსა და ნახატებს უნდა ჰქონდეს მინაწერი დასაბუქდად. როგორც წესი კორექტურა ავტორებს არ ეგზავნებათ.

9. სასურველია სტატიაში აღინიშნოს რითი განსხვავდება მიღებული შედეგი აღრე ცნობილისაგან.

10. ეურნალში სტატიები გამოქვეყნდება რედაქციაში შემოსვლის რიგის მიხედვით. თუ რედაქცია დაბრუნებს სტატიას გადასამუშავებლად, სტატიის წარმოდგენის თარიღად ითვლება რედაქციის მიერ საბოლოო ტექსტის მიღების თარიღი. ეურნალის ერთ ნომერში შეიძლება ავტორის ერთი სტატიის ან ერთი მოკლე შეტყობინების გამოქვეყნება.

11. სტატიის გამოქვეყნებაზე უარის იქმის შემთხვევაში რედაქცია უფლებას იტოვებს არ დაუბრუნოს ავტორს ერთი ეგზემპლარი.

12. ხელნაწერები რომლებიც არ უკასუხებს ზემოთ მოყვანილ მოთხოვნებს რედაქციის მიერ არ მიიღება.

INSTRUCTION TO AUTHORS

1. The journal "Proceedings of the Georgian Academy of Sciences: Economic Series" publishes articles in Georgian, Russian and English, which includes the results of theoretical and applied research in leading trends of modern economic sciences. Periodically published reviews, chronicles of conferences, meetings, seminars etc. held in the Republic.

2. An original article sent to editorial board must be signed by all authors, providing names, first names, position, degrees, titles, full address, telephone, fax and telex.

3. Volume of an article, list of references and summary in Georgian, Russian and English should not exceed 24 typewritten lines with double spacing. On the left hand side 4 cm margins should be left.

Summary, list of references, tables and signs under illustrations should be submitted separately.

A volume of short notes should not exceed 7 typewritten lines.

Two copies of papers should be sent to the publisher. All pages of manuscripts, including references should be numbered.

4. Illustrations (two copies) should be submitted separately.

Drawings and drafts should be filled legibly with indian ink on tracing paper or squared paper. Drafts in pencils, drawn in texts or pasted onto manuscripts are not accepted. It is necessary to keep an eye on exact accordance of designations in texts and drafts. All legends, overloading drafts should be substituted by figures or letters, explanations of them should be moved to inscriptions under illustrations.

5. On the back of each illustration it's ordinal number and authors' names should be written down.

6. Formulas and designations should be handwritten by ink, legibly, large and loosely. Subindexes should be avoided as far as possible.

When marking indexes it is necessary to differ strokes and numeral-units from commas.

When writing formulas it is necessary to differentiate strictly between small and capital letters. This requirement is applied especially to the letters of the same inscription distinguishing only by their size: capital letters are underlined with line below (for example, X).

It is necessary to write carefully the letters looking alike (g and q, l and e, u and n etc.).

7. Literature is listed as a general list at the end of an article (in the reviews published in the section "Criticism and Bibliography" literature is given in footnotes) in the following order: books, 1st 2nd and 3rd names of the author, title of the book, place of publication, publishing house, year of publication.

Journal articles: books, 1st, 2nd, 3rd names of the author, articles' s title, year of publication, volume, issue.

Literature is listed following the sequence of references in the text of an article. References in the text of an article are given in parentheses. A bibliographic description of each title in the list of literature must correspond strictly to the title-page of a book or a journal.

8. The editorial staff calls your attention to the fact that a typed text and drawing ready for type-setting signed "ready for printing" and proof-sheets for reading, as a rule, are not sent back to authors.

9. It is advisable to mention in an article the distinctive features of the given result from all the others already known.

10. Articles are published in succession of their receiving by the editorial staff. If an article is sent back to the author for revision, the date of receiving the final text is regarded as the date of submission for consideration. In one issue of a journal only one article or one brief report of an author is published.

11. In case of a refusal to publish an article, the editorial staff reserves the right not to return one copy of an article to author.

12. The manuscripts meeting these requirements are not taken for consideration by editorial staff.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. В журнале "Известия АН Грузии: серия экономическая" публикуются статьи на грузинском, русском и английском языках, в которых содержатся результаты исследований теоретического и прикладного характера по ведущим направлениям современной экономической науки.

Периодически публикуются рецензии, хроника о конференциях, совещаниях, семинарах и других научно-организационных мероприятиях, проводимых в республике.

2. Направленный в редакцию оригинал статьи должен быть подписан автором, а в случае соавторства - всеми соавторами с указанием фамилии, имени, отчества, места работы, ученой степени и звания, полного почтового адреса и телефонов, телефаксов, телексов.

3. Объем статьи, список использованной литературы, резюме на грузинском, русском и английском языках, не должны превышать 24 страниц машинописного текста, отпечатанных через два интервала. С левой стороны оставляются поля шириной 4 см.

Резюме, список использованной литературы, таблицы и подписи к рисункам исполняются на отдельных листах.

Объем кратких сообщений не должен превышать 7 страниц машинописного текста.

Статьи представляются в редакцию обязательно в двух экземплярах. Все страницы рукописи, включая литературу, должны быть пронумерованы.

4. Иллюстрации (в двух экземплярах) прилагаются к рукописи отдельно. Чертежи и графики должны быть выполнены четко, тушью на кальке или миллиметровой бумаге. Чертежи, выполненные карандашом, вычерченные в тексте или приклеенные к рукописи не принимаются. Необходимо тщательно следить за точным соответствием обозначений в тексте и на чертежах. Все надписи, загромождающие чертеж, должны быть заменены цифровыми или буквенными обозначениями, а объяснения к ним вынесены в подпись к рисунку.

5. На обороте каждой иллюстрации должны быть проставлены ее порядковый номер и фамилии авторов.

6. Формулы и обозначения должны быть вписаны от руки чернилами, свободно, четко, крупно; следует по возможности избегать субиндексов.

В начертании индексов следует четко отличать штрих и единицу от запятой.

Должно соблюдаться строгое различие между строчными (малыми) и прописными (большими) буквами, имеющими одинаковое начертание и различающимися только своим размером: заглавные буквы подчеркиваются черточкой снизу (например, X).

Необходимо тщательно вписывать похожие одна на другую буквы (g и q, l и e, u и n и др.).

7. Литература приводится в конце статьи общим списком (в рецензиях, публикуемых в разделе "Критика и библиография", литература дается в подстрочных примечаниях) в следующем порядке:

Книги: Фамилия и инициалы автора. Название книги. Том. Место издания, издательство, год.

Журнальные статьи: Фамилия и инициалы автора. Название статьи. Название журнала, год, том, номер (выпуск).

Список литературы составляется в порядке упоминания работ в статье. Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках (например, [3]).

Библиографическое описание каждого названия в списке литературы должно строго соответствовать титульному листу книги (журнала).

8. Редакция обращает внимание авторов на то, что подготовленный к набору машинописный текст статей и рисунки подписываются авторами "в печ. г." и корректура для просмотра, как правило, не высылается.

9. В статье желательно указать, чем отличается предлагаемый результат от ранее известных.

10. В журнале статьи публикуются в порядке поступления в редакцию. В случае возвращения автору статьи для доработки, датой представления считается день получения редакцией окончательного текста. В одном номере журнала может быть опубликована одна статья автора или одно краткое сообщение.

11. В случае отклонения статьи редакция оставляет за собой право не возвращать автору один экземпляр.

12. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редакцией не принимаются.

გადაეცა წარმოებას 17. 6.97. იელმოწერილია დასაბუჯად 14. 6.97 ქაღალდის
ზომა 70X108 1/16; ქაღალდი ოფსეტური; ბეჭდვა ოფსეტური; პირობითი ნაბეჭდი
თაბახი 4,9; საალრიცხო-საგამომცემლო თაბახი 4,36; ტირაჟი 100; შეკვეთა N 273
ფასი სახელშეკრულებო

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება 'შეცნიერება', თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ 19

40 224/3

CONTENTS

Meskhia Jakob	
Problems of Macroeconomic Stabilization and Improvement of Economic Reforms in Georgia	67
Asatiani Rozetta	
Public Sector of the Market Economy	78
O'Brien John Conway	
The Social Economist on the Modern Dilemma: Ethical Dwarfs and Nuclear Giants	87
Tsiramua Eduard	
Some Problems of Improving the Methods of Economic Analysis Teaching in Economic Business	98
Instruction to Authors	104

ტომი 4
 VOL. 4
 TOM 4
 N 3-4

1996
 76196